

5.

A BUDAPESTI UNITÁRIUS MISSZIÓHÁZ TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL AZ ÁLLAMOSÍTÁSIG

5.1. Építészeti és irodalmi előzmények

Harminckilenc évvel a lipótvárosi Alkotmány utca, Szalay utca és Koháry utca által határolt telken Pecz Samu által megtervezett templomos ingatlan felépülése, illetve a Budapesti Unitárius Egyházközség templomának felszentelése (1890. október 26.) után, 1929-ben jött létre a főváros második unitárius temploma: a Budapesti Unitárius Misszióház, amelyhez részben önálló gyülekezet is kapcsolódott. Az egyháztörténeti események bemutatása, a folyamatok elemzése előtt célszerű röviden áttekinteni magának az épületnek a történetét.

A ferencvárosi Hőgyes Endre utca (akkori nevén: Rákos utca) a 20. század elején még külterületnek számított. Balogh Éva építészet- és művelődéstörténeti leírása szerint

„a Hőgyes Endre utca 3. (hrsz. 36870) sima, puritán homlokzatú, háromemeletes bérház, amely Unitárius Misszióház néven ismert. 1899-ben épült az akkor még Rákos utca 3. szám alatt, egy kis földszintes ház helyén. Az a kis földszintes ház azonban, amely 1885-től 1898-ig itt guggolt ijedten a föld alatt kanyargó Rákos árok felett, nem múlt el nyomtalanul. Bár a telekkönyvi jegyzék szerint tulajdonosai a neves

Alszegehy színészcsalád⁶⁶⁵ kiskorú gyermekei: Ilka, Hermina, Etelka, Kálmán, Erzsébet, Antal, Béla és Irma voltak, özvegy Alszegehy született Büchner Teréz gondnoksága alatt; romantikus emléke ott húzódik meg Molnár Ferenc Pál utcai fiúk című regényének lapjai között. A kis Nemecek a Rákos utca 3. szám alatti földszintes házból hallgatta pajtásai nevetését, és haldokolva innen nézett vágyakozva a grund felé.⁶⁶⁶

Molnár Ferenc regényében pedig így szerepel a Rákos utca 3. számú ház:

„A követség pedig sietve masírozott a Rákos utca felé. Az előtt a ház előtt, amelyben Nemecek lakott, megállottak. A kapuban állt egy kislány, attól megkérdezték:– Lakik itt a házban bizonyos Nemecek? – Igen – mondta a kislány, és odavezette őket a szegényes földszinti lakáshoz, melyben Nemecek lakott. Az ajtó mellett kis, kékre mázolt pléhtábla volt, ezzel a felírással: Nemecek András szabó.⁶⁶⁷

Balogh Éva kutatásai szerint valóban több Nemecek nevű család élt akkor a környéken; volt közöttük bognár, vasesztergályos és lakatos, de szabómester nem. 1899-ben a telken Gans Ármin vállalkozó háromemeletes bérházat építtetett; ez a ház 1901-től özv. Gutjahr Frigyesné és társai tulajdonába került. Itt jött létre 1923-ban – a brit és amerikai unitárius hittestvérek jelentős anyagi támogatásá-

⁶⁶⁵ Az Alszegehy (Augner) család tagjai közül Alszegehy Irma (1864–1945), Alszegehy Kálmán (1852–1927) és Alszegehy Lajos (1912–1947) aratott jelentősebb színészi sikereket. Mindhármukkal önálló szócikkben foglalkozik a *Magyar Színházművészeti Lexikon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

⁶⁶⁶ BALOGH: A Belső Ferencváros története, Budapest, Budapesti Városszépítő Egyesület, 1986, 25.

⁶⁶⁷ MOLNÁR: A Pál utcai fiúk, Budapest, Móra Könyvkiadó, 1983, 73.

val – az Unitárius Misszióház⁶⁶⁸, amelynek templomát csak hat évvel később szentelték fel.

5.2. Az Unitárius Misszióház alapítása

A Budapesti Unitárius Misszióház megépítésének gondolata, anyagi forrásainak előteremtése és a projekt irányítása – a kolozsvári egyházi központ engedélyével és támogatásával – Csiki Gábor lelkész nevéhez fűződik. Csiki ezért a munkájáért – különös tekintettel a trianoni békediktátum után Magyarországra menekült erdélyi unitáriusok körében végzett missziós tevékenységére – 1933-ban kormányfőtanácsosi címet kapott.

5.2.1. Csiki Gábor életrajza

Csiki Gábor 1891-ben született Székelykeresztúron; tanulmányait szülővárosában és Kolozsvárott végezte. Teológiai diplomáját 1915-ben kapta meg, majd az I. világháború éveiben tábori lelkész volt, s közben a vallás tanári képesítést is megszerezte. 1920-tól másfél éves tanulmányúton volt Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban, ahol alaposan megismerte a helyi unitárius egyházi életet, illetve előadásokat tartott a Trianon után kialakult magyarországi politikai helyzetről. Az Unitárius Misszióházban (s ezáltal részben a Budapesti Unitárius Egyházközségben) végzett munkája mellett 1941-től esperesi, majd püspöki helynöki funkciót töltött be. Részt vett különböző egyházi egyesületek megalapításában, egyháztársadalmi szervezetek működtetésében (ld. a 7. fejezetet), illetve sokat foglalkozott az ifjúság vallás erkölcsi nevelésének kérdésével is.

⁶⁶⁸ BALOGH: i. m., 25.

Publikációi elsősorban egyházi folyóiratokban jelentek meg. Önálló kötetei közül a *Hiszek egy Istenben* című rendszeres teológiai alapvetés⁶⁶⁹, illetve a *Gondolatok a hit világából* című tanulmánykötet⁶⁷⁰ a 20. századi magyarországi unitárius teológiai irodalom alapművei közé tartozik. A *Hiszek egy Istenben* előszavában Ferencz József kolozsvári püspök kiemelte „az írónak tisztán a vallás légkörében mozgó, gondolatokban gazdag, irányában egyszerű munkásságát, azzal az óhajjal: ne legyen unitárius család, amelynek asztaláról a Biblia és énekeskönyv mellől e könyv hiányozna.”⁶⁷¹ Csiki Gábor 1957-ben nyugdíjba vonult; 1965. december 15-én hunyt el Budapesten.⁶⁷²

5.2.2. Csiki Gábornak a Misszióházon kívüli magyarországi egyházszolgálat – a dokumentumok tükrében

1. 1921. november 15-én, a Budapesti Unitárius Egyházközség közgyűlésén – Ferencz József püspök javaslatára – Csiki Gábort egyházköri lelkésszé nevezték ki. E döntésnek elsősorban egyházszervezeti jelentősége volt: Csiki a rendszeres havi fizetését – a Misszióház előkészületeivel összefüggő munkájáért – az Egyesült Államokból kapta, a kinevezéssel mégis betagozódott a magyarországi egyházrész unitárius lelkészei közé; közvetlen felettese Józán Miklós lett.⁶⁷³

⁶⁶⁹ CSIKI: *Hiszek egy Istenben*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, 1926.

⁶⁷⁰ CSIKI: *Gondolatok a hit világából*, Budapest, Máté Ernő Könyvnyomdája, 1939.

⁶⁷¹ FERENCZ: Előszó. In: CSIKI: i. m.

⁶⁷² Az életrajzi vázlat elsődleges forrása: N. G.: Dr. Csiki Gábor, in: *Unitárius Élet*, 1966. január-március, 2.

⁶⁷³ A Budapesti Unitárius Egyházközség 1921. november 15-i közgyűlésének jegyzőkönyve, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, IV/1/I/37.

2. Szolnokon 1922. november 26-án tartották az első nyilvános unitárius istentiszteletet, a helyi református templomban. A szószéki szolgálatot Csiki Gábor végezte.⁶⁷⁴

3. Csiki 1925 februárjában indította az első ingyenes angol nyelvtanfolyamot, unitárius fiatalok és felnőttek számára.⁶⁷⁵

4. 1926 tavaszán jelentette meg a *Hiszek egy Istenben* című kötetet.⁶⁷⁶ Csaknem nyolc évtized távlatából munkájának jelentőségét abban látjuk, hogy közérthető nyelvezettel, témakörönként rendszerezve foglalta össze a Ferencz József püspöksége (1875–1928) idején jelentősen megújult unitárius teológia⁶⁷⁷ hitelveit, eszmrendszerét. A kötetről a Keresztény Magvetőben Vári Albert⁶⁷⁸ közölt recenziót. A budapesti Unitárius Értesítő – amelynek ebben az

⁶⁷⁴ A Budapesti Unitárius Egyházközség Keblitanácsa 1922. december 10-i ülésének jegyzőkönyve, uo.

⁶⁷⁵ A Budapesti Unitárius Egyházközség Keblitanácsa 1925. március 1-i ülésének jegyzőkönyve, uo.

⁶⁷⁶ Ld. az 5. jegyzetet.

⁶⁷⁷ E témakörrel bővebben: REZI: Teológia és népszolgálat, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2007.

⁶⁷⁸ A székelyföldi Firtosmartonosról származó Vári Albert (1868–1953) a teológia elvégzése után iskolafőnökként Kolozsvárott, majd lelkészként Kénoson és Székelyudvarhelyen dolgozott. Kolozsvárra visszatérve kollégiumi vallásnár, később a gyakorlati teológia és az egyháztörténet professzora, majd a teológia dékánja lett. Önálló munkájaként egy egyháztörténeti mű, egy imakönyv és egy prédikáció-gyűjtemény jelent meg, emellett több mint 200 cikket, tanulmányt is írt; alapító tagja és alelnöke volt az Unitárius Irodalmi Társaságnak. 1922 és 1944 között a Keresztény Magvető szerkesztője. Forrás: Dávid, Gy. (szerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, Bukarest, Kriterion, 1994. Csiki Gábor könyvéről szólva Vári megállapította: „nem tudományos mű, nem is száraz dogmák rendszere, nem is hivatalos hitvallás, hanem egy öntudatos unitárius léleknek vallástétele a mások építésére. Éppen ezért benne ok nélkül keresnénk nagy problémák fölvetését, megoldatlan kérdések aprólékos tagolását. (...) Benne kimerítő és részletes igazolását találja minden unitárius hívő az ő hitének. Sőt az ingadozók és kételkedők is igen erős indítást kapnak tőle a hitben való megerősödére.” In: *Keresztény Magvető*, 1926/2, 97–98.

időben Csiki is állandó munkatársa volt⁶⁷⁹ – csupán rövid híradást közölt a könyv megjelenéséről.⁶⁸⁰

5. Csiki Gábor 1939 októberében adta ki a Gondolatok a hit világából című kötetét, amelyet az előző két évtizedben megjelent tanulmányaiából, illetve a rádióban elhangzott prédikációiból szerkesztett.⁶⁸¹ A kötet címlapján Benczédi Sándor⁶⁸² rajza, egy jellegzetes székelyföldi unitárius templom látható. Az előszóban Csiki határozottan visszautasítja az unitárius kereszténységet – elsősorban kato-

⁶⁷⁹ 1926-ban a lap felelős szerkesztője Józán Miklós püspöki vikárius volt; munkatársai: Buzogány Anna, Botár Imre és Csiki Gábor. Buzogány Anna (1875–1945) a budapesti unitárius közösséget megalapító Buzogány Áron leánya volt. 1899-ben tanári oklevelet szerzett, nevelőnőként, majd polgári iskolai tanárként dolgozott. Tagja volt a Protestáns Nőszövetségnek, intézőbizottsági tagja a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének és az Unitárius Nőszövetségnek. Többször tartott előadást a budapesti Dávid Ferenc Egyesületben. Forrás: Unitárius Pantheon. Online elérés: <http://tudastar.unitarius.hu/pantheon/pantheon/buzoganyanna.htm>. Hozzáférés dátuma: 2015. szeptember 28. Botár Imre (1880–1959) Désen született, Budapesten szerzett tanári oklevelet. Tanári pályájának ismert állomásai: Szentgotthárd, Kaposvár és a szolnoki Versey Ferenc Gimnázium. Tagja volt az Unitárius Irodalmi Társaságnak. 1941-ben a rádióban tartott előadást János Zsigmond fejedelemről. Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a XVIII. században című könyve 1941-ben jelent meg. Forrás: CSEH: Szolnok város utcanevei, Szolnok, 1993.

⁶⁸⁰ In: *Unitárius Értesítő*, 1926. április, 7–8. A kötet ára fűzőtt kivitelben 40 ezer korona, vászonkötésben 50 ezer korona volt.

⁶⁸¹ Ld. a 6. jegyzetet.

⁶⁸² Benczédi Sándor (1912–1998) 1932-ben, a székelykeresztúri tanítóképzőben szerzett diplomát. 1938 és 1942 között a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, ahol Kisfaludi Strobl Zsigmond volt a mestere. Medgyessy Ferencel együtt 1944-ben a budapesti epreskerti művésztelepen dolgozott. 1945 és 1947 között Tarcsafalván és Korondon volt tanító. 1949–1953 között a kolozsvári Képzőművészeti Főiskolán a mintázás tanára. 1953 után Kolozsvárott önálló műtermet nyitott. Dolgozott fában és műkőben (ezek nagyméretű alkotások), vésett patakkövekbe is. 1970 és 1974 között a romániai magyar értelmiségiek portrégalériáját készítette el, melyet a Csíkszeredai Múzeumnak ajándékozott. Forrás: In memoriam Benczédi Sándor, in: *Szabadság*, 1998. január 5.

likus oldalról – ért bírálatokat.⁶⁸³ Dr. Fikker János (Abrudbányai János)⁶⁸⁴ a *Keresztény Magvető*-ben részletesen elemzi a kötetet, megállapítva, hogy „kellemes olvasmány, s a céljának meg is felel. Nyelvezete tömör, de mégis világos, érthető és gördülékeny. Van mondataiban valami vallásosan zamatos jelleg, ami mellett, hogy meleggé teszi szavait, erőteljessé alakítja mondanivalóját.”⁶⁸⁵ A Biblia és a Szentlélek unitárius értelmezésének témakörében viszont Fikker vitába száll Csiki megállapításaival.⁶⁸⁶ Az Unitárius Értesítő 1939 karácsonyi számában Darkó Béla füzesgyarmati lelkész méltatja a kötetet, miközben keserűen állapítja meg:

⁶⁸³ A gondolatok szavakba öntése gyarló, mint minden emberi munka. Maguk a gondolatok azonban Isten szent lelkének ihletésére születtek Ne a tálcát nézzétek testvéreim, hanem a aranyalmákat, melyeket azon felétek nyújtok. (...) Az utóbbi időben egy-két ember olyan is akadt ebben a hazában, aki az unitáriusok jogát, hogy magukat keresztényeknek nevezzék, kétségbe vonta. Azt, hogy ki közöttünk igaz keresztény és ki nem, csak Isten ítélheti meg csalhatatlanul, ki a szívekben és a vesékben is olvas. Isten után döntsön az elfogulatlan olvasó, hogy vajon lehet-e helye az unitáriusoknak a keresztények nagy családjában akkor, amikor a hit igazságának keresésében Isten adta józan eszüket is használják, és ahhoz tartják magukat, amit Jézus tanított: „Erről ismeri meg mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretni fogjátok. (János XIII/35).” CSIKI: i. m., 5.

⁶⁸⁴ Ld. a 3. fejezet 63. jegyzetét.

⁶⁸⁵ *Keresztény Magvető*, 1939/6, 266 (az Irodalom című könyvajánló rovatban).

⁶⁸⁶ Fikker szerint Csiki „unitárius hitelveket taglaló írásának legnagyobb hibája az, hogy mindenáron a Bibliából akarja kimutatni az unitarizmus lényegét, s azt igyekszik bizonyítani, hogy tulajdonképpen a Bibliában semmi sincs, ami ellenkezne unitárius felfogásunkkal. Ez a vállalkozás azonban még a legszigorúbb Biblia-kritikával is nehezen vezet sikerre. Jó lett volna a Bibliával előbb foglalkozni, mint Jézussal, vagy a Szentlélekkel s így nem került volna az olvasó abba a helyzetbe, hogy mielőtt tudná, mi az, hogy Biblia-kritika, mindegyre arra történik hivatkozás.” A Szentlélek vonatkozásában Fikker az unitárius teológia főáramlatától eltérő, radikális álláspontra helyezkedik: „az emberben levő lélek és Isten minden úgynevezett lelki problémát megold, s teljesen felesleges nekünk, unitáriusoknak a Szentlelket tovább hurcolni s közvetítőnek megtartani.” In: *Keresztény Magvető*, 1939/6, 266–267.

„Ha Csiki Gábor úgy látta volna, hogy a mi öntudatoságunkhoz szó nem férhet, bizonyára nem írta volna meg könyvét vagy legalábbis nem ezzel a céllal. (...) A helyzet az, hogy itt, e csonka hazában nagyon kevesen vagyunk, s a kevés is legtöbbszörre elszórtan él. Egy igen jelentékeny része az itt élő unitáriusoknak alig vagy egyáltalán nem él gyülekezeti életet. (...) Szeretném minden egyes szórványban élő unitárius testvérem kezébe nyomni Csiki Gábor könyvét, hadd gondolkozzék egy kicsit a hit világáról.”⁶⁸⁷

6. Csiki Gábort 1942. március 25-én, a Koháry utcai templomban tartott rendkívüli egyházköri közgyűlésen a Duna–Tiszamenti Egyházkör esperesévé választották. A háborús időszakban végzett szolgálatát egyházköri jegyzőként Ferencz József, közügyigazgatóként Darkó Béla, pénztárosként Pethő István, jogtanácsosként ifj. dr. Kozma Jenő segítette.⁶⁸⁸ Csiki esperesi eskütételére egy évvel később, 1943. március 28-án, az Egyházi Főtanács kolozsvári ülésén került sor.⁶⁸⁹ Az 1942 és 1944 közötti időszakban Csiki Gábor elsődleges törekvése a Budapesti Unitárius Misszióház önálló egyházközséggé alakítása volt, s emiatt folyamatos konfliktusban állt a Budapesti Unitárius Egyházközséggel, illetve annak vezető lelkészével, Szent-Iványi Sándorral.⁶⁹⁰ Emiatt Csiki Gábor a Koháry utcai templomban csak ritkán prédikált, az esperesi vizitációkon ki-

⁶⁸⁷ DARKÓ: Gondolatok a hit világából, in: *Unitárius Értesítő*, 1939. december, 135.

⁶⁸⁸ Az Észak-Erdély visszacsatolásával létrejött, szervezetenként ismét a kolozsvári egyházi központhoz tartozó IX. Esperesi Kör (Duna-Tisza-menti Egyházkör) 1940 és 1944 közötti iratai: *MUEMEK Levéltára*, Budapest, 1/3/1-3. Az 1942. március 25-én tartott rendkívüli közgyűlésről beszámol: *Unitárius Értesítő*, 1942. április, 30.

⁶⁸⁹ *Unitárius Értesítő*, 1943. április, 30–31.

⁶⁹⁰ Csiki Gábor és a Budapesti Unitárius Egyházközség vitáját, annak dokumentumait az 5.3.4. fejezetben mutatjuk be.

vül is rendszeresen szolgált viszont a debreceni és a füzesgyarmati egyházközségben, illetve látogatta a szolnoki és kecskeméti unitárius híveket.⁶⁹¹

7. 1943. november 1-én, Csiki Gábor kezdeményezésére rendkívüli egyházköri értekezletet tartottak a Misszióház templomában. Az esperes célja az volt, hogy az éves egyházköri közgyűlésnél kötetlenebb formában, világi hívek bevonásával tárgyalhassanak a IX. esperesi kört (a Duna–Tiszamenti Egyházkört) érintő ügyekről. Csiki a találkozón kiemelten támogatta a füzesgyarmati felekezeti iskola és a kocsordi unitárius közösségi ház fejlesztését, rekonstrukcióját. Az ülésen javaslatokat fogalmaztak meg a valáserkölcsi nevelés javítására is (szakfelügyeleti rendszer kiépítése, nevelési előadótanácsos kinevezése). Felkérték az erdélyi lelkésztársakat, hogy segítsenek a Budapesten munkát vállaló székelyföldi fiatalok felkutatásában. Pethő István lelkész javasolta, hogy a gyülekezetektől távol élő hittestvérek tájékoztatása érdekében évente készüljön magyarországi unitárius szórványkönyv.⁶⁹²

8. A IX. Esperesi Kör (Duna-Tisza-menti Egyházkör) 1944. június 29-én, Hódmezővásárhelyen tartott tisztújító közgyűlésén Csiki Gábort ismét esperessé választották. Az egyházköri jegyző Ferencz József, a jogtanácsos ifj. dr. Kozma Jenő maradt; a közügyigazgatói tisztségre Pethő Istvánt, pénztárosnak Bencze Mártont választották meg. Az egyházkörnek a kolozsvári Egyházi Képviselő Tanácsban való képviselőtére Csiki Gábort jelölték ki.⁶⁹³

⁶⁹¹ Forrás: az *Unitárius Értesítő* 1942, 1943. és 1944. évi számai.

⁶⁹² A tanácskozásról részletesen beszámol: FERENCZ: A Duna–Tiszamenti Egyházkör értekezlete, in: *Unitárius Értesítő*, 1943. november, 111–112.

⁶⁹³ *Unitárius Értesítő*, 1944. július, 12.

9. Csiki Gábor az Unitárius Értesítő 1944 októberi számában közölte az Erdélyből elmenekült magyarok megsegítésére irányuló esperesi felhívást.⁶⁹⁴

10. Csiki – esperesi tisztségéből adódóan – automatikusan tagja lett az 1944. október 14-én, az Egyházi Képviselő Tanács (EKT) Erdélyből menekült tagjaiból Budapesten megszerveződött Ideiglenes Egyházi Képviselő Tanácsnak.⁶⁹⁵ A testület egyházi elnökévé Szent-Iványi Sándort választották, aki püspök-helyettesi megbízást is kapott. Csiki Gábor nem vett részt a testület operatív vezetésében, és több alkalommal vitatta Szent-Iványi legitimitását.⁶⁹⁶ Miután 1945. március 13-án Észak-Erdélyt hivatalosan is újra Romániához csatolták,⁶⁹⁷ Szent-Iványi kiállt a kolozsvári egyházi központtal való szoros együttműködés fenntartása mellett, Csiki Gábor viszont a Duna–Tiszamenti Egyházkör autonómiájának helyreállítását szorgalmazta.⁶⁹⁸

⁶⁹⁴ Iktatószám: 210–1944 esp., „Kedves Unitárius Testvéreim! Nagy megpróbáltatások ideje ez, nemcsak azok számára, akik kifosztottan, hajléktalanul állanak a közelgő tél előtt, hanem a mi számunkra is, kiket Isten hasonló sorsból a mai napig megkímélt. A mi próbánk abból áll, hogy él-e szívünkben a testvériség érzete, és teljesítjük-e a belőle folyó kötelességet, vagy csak frázis volt az a mi ajkunkon. Bizonyítsuk be, hogy jó unitáriusok, jó magyarok vagyunk. Azt, amit Isten számunkra még meghagyott, megtartott: ruházatunkat, filléreinket, élelműnket osszuk meg menekült testvéreinkkel. Ez lesz az egyetlen módja a hálnak is, mellyel Istennek tartozunk, azért, hogy még élünk, és van hová fejünket lehajtanunk (...) In: *Unitárius Értesítő*, 1944. október, 2.

⁶⁹⁵ uo.

⁶⁹⁶ A Budapesti Ideiglenes Egyházi Képviselő Tanács erősen hiányos iratanyaga (1944–1946), *MUEMEK Levéltára*, Budapest, 1/4.

⁶⁹⁷ A téma legrészletesebb történelmi feldolgozása: Nagy, M. Z. – Vincze, G. (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*, Kolozsvár – Csíkszereda, Erdélyi Múzeum Egyesület – Pro Print Könyvkiadó, 2003.

⁶⁹⁸ A Duna–Tiszamenti Unitárius Egyházkör vezetéséről és jogköeiről, a Szent-Iványi Sándor és Csiki Gábor között kibontakozó éles, végül fegyelmi eljárásba torkolló vitáról lásd még a 664. lábjegyzetet.

11. Az 1947. február 10-én megkötött Párizsi békeszerződés a magyarországi unitáriusokat ismét hosszú időre elszakította erdélyi gyökereiktől. A szerződés az 1937. december 31-i (vagyis a revízió előtti) állapotok szerint húzta meg az országhatárokat, sőt a trianoni békeszerződéssel ellentétben – az alapvető emberi jogi formulán túl – kisebbségvédelmi rendelkezéseket sem fogalmazott meg.⁶⁹⁹ A kolozsvári egyházi központtal való kapcsolattartás – politikai okokból – gyakorlatilag lehetetlenné vált, így nyilvánvaló volt, hogy a Duna–Tiszamenti Unitárius Egyházkörnek a korábbinál nagyobb önállóságot kell kapnia. Az Egyházi Főtanács 1947. augusztus 10-én, Kolozsvárott megtartott ülésén a magyarországi egyházrész kizárólag Csiki Gábor esperes képviselhette – Szent-Iványi Sándor ekkor már az Egyesült Államokban tartózkodott, s többé nem is tért haza.⁷⁰⁰ Mivel a brit és amerikai unitárius szervezetek képviselőit nem engedték be Romániába, az International Association of Liberal Christianity and Religious Freedom (IARF)⁷⁰¹ ugyancsak Csiki Gábort bízta meg a főtanácsi ülésen való képviseléssel.

12. Az Egyházi Főtanács 1947. augusztus 10-i, politikai kényszer hatására született döntése értelmében a kolozsvári egyházi központ csupán a hittani/dogmatikai kérdésekben való döntés, a törvényalkotás, a papnevelés és a háromfokú fegyelmi bíraskodás jogát tarthatta fenn magának. A végrehajtói feladatokat teljes mértékben át kellett adnia a Duna–Tiszamenti Egyházkörből létre-

⁶⁹⁹ Az esemény tudományos igényű történelmi feldolgozása: HORVÁTH: A magyar békeszerződés, 1947, 02,10. In: *Grotius – A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata*. Online elérés: <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=CJKZSX>. Hozzáférés dátuma: 2015. szeptember 28.

⁷⁰⁰ Egyházi főtanács Kolozsvárott, in: *Unitárius Élet*, 1947. augusztus 15. – szeptember 1, 1.

⁷⁰¹ Az 1900. május 25-én, Bostonban alakult International Council of Unitarian and Other Liberal Religious Thinkers and Workers utódszervezete.

jövő Magyarországi Unitárius Egyházkörnek.⁷⁰² Az egyházkör szervezeti és működési szabályzatát – Csiki Gábor megbízásából – Ferencz József lelkész dolgozta ki, akinek kétségtelen érdeme, hogy – az adott politikai helyzet szabta keretek között – védelmezni igyekezett az egyházköri és egyházközségi autonómiát, illetve érvényesíteni a valláserkölcsei nevelés szempontjait.⁷⁰³ 1947. november 1-én, a pezsztentlőrinci unitárius templomban megalakult az új egyházköri közgyűlés, amely – politikai kényszer hatására – megszüntette a Budapesti Ideiglenes Egyházi Képviselő Tanácsot, az Egyházi Intéző Bizottságot és a Duna–Tiszamenti Unitárius Egyházkört. Ezeknek a testületeknek a közgyűlés napjáig hivatalosan Szent-Iványi Sándor volt a vezetője. A közgyűlés Csiki Gábor eseprest püspöki helynökké választotta; Szent-Iványi Sándor és Barabás István tiszteletbeli esepres-püspöki helynök címet kapott.⁷⁰⁴

13. Csiki Gábor egyházzszolgáltatának utolsó tíz évére (1947–1957) rányomta bélyegét a kommunista diktatúra különböző szervezeteivel való – részben kényszerű, részben önként vállalt – együttműködés. Az 1957-ig tartó periódus már túlnyomórészt kívül esik az általunk vizsgált korszakon, így az alábbiakban csak a legfontosabb mozzanatokra utalunk.

⁷⁰² FERENCZ: Az egyházköri közgyűlés feladatai, in: *Unitárius Élet*, 1947. szeptember 15. – október 15, 1.

⁷⁰³ Ferencz József így összegezte az 1947-ben létrejött magyarországi unitárius egyházzszervezet sajátosságait: „Egyházköri közgyűlésünknek eddig hatvanegynéhány tagja volt. Az új közgyűlés a törvényben körülírt módon az egyházközségek további képviselőivel és az egyházköri közgyűlés által választott tagokkal száz és egynéhány tagból fog állani. E közgyűlés lesz hivatva végső fokon a magyarországi unitáriusság egyházi élete irányítására, s az éves közgyűlések közötti időben az egyházkormányzás munkáját a tisztviselőkből és közgyűlés által választott tagokból álló végrehajtó testület, az egyházköri tanács fogja ellátni.” FERENCZ : i. m.

⁷⁰⁴ A magyarországi unitáriusság vezetői, in: *Unitárius Élet*, 1947. november 1. – november 15, 1.

- 1948. október 7-én Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter⁷⁰⁵, illetve Csiki Gábor esperes-püspöki helynök aláírta a Magyar Köztársaság és a Magyarországi Unitárius Egyház közötti megegyezést, amely az ekkor már kizárólagos hatalomra törő kommunisták, a Magyar Dolgozók Pártja politikai érdekeit szolgálta. Az egyezmény egészen 1990. március 19-ig szabályozta az unitárius egyházi életet Magyarországon.⁷⁰⁶
- 1949. június 11-én Csiki köszöntő beszédet mondott az első nyilvános budapesti unitárius istentisztelet 80. évfordulója alkalmából rendezett megemlékezésen.⁷⁰⁷
- 1950 májusában – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium utasítására hivatkozva – a Budapesti Unitárius Egyházközség keblitanácsának kérése ellenére, november 1-i hatállyal elrendelte Barabás István lelkész nyugdíjazását.⁷⁰⁸
- Az esperes-püspöki helynök és a Budapesti Unitárius Egyházközség közötti konfliktus az 1950-es évek elején is folytató-

⁷⁰⁵ Ortutay Gyula (1910–1978) néprajztudós, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) tagja. Politikai pályáját a Független Kisgazdapártban kezdte, majd pártjából kizárták, és pártonkívüliként, a Baloldali Blokk támogatójaként lett vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1949-től a Magyar Függetlenségi Népfront (1954-től Hazafias Népfront) országos tanácsának tagja, 1957–1964 között főtítkára, 1964–1978 között alelnöke volt. 1958-tól haláláig az Elnöki Tanács tagjaként, 1970–1978 között az országgyűlési kulturális bizottságának elnökeként tevékenykedett. 1950–1952 között a Múzeumok Országos Központjának igazgatója, 1957–1963 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) rektora, 1964-től haláláig a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) elnöke volt. Forrás: PELLE: Tutus, a „haladó értelmiségi”, in: *Hitel*, 2011 május, 95–99.

⁷⁰⁶ Az állam 1948 őszén csaknem azonos tartalmú megegyezést írt alá a református, evangélikus és izraelita felekezettel is. Bővebben: BALOGH – GERGELY: Az egyházak „államosítása”, in: *História*, 1999/2, 7–10.

⁷⁰⁷ A Budapesti Unitárius Egyházközség (BUE) 1949. június 11-i ünnepi közgyűlésének jegyzőkönyve, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, IV/1/I/38.

⁷⁰⁸ A nyugdíjazásról hivatalosan az Egyházköri Tanács 123/950. számú határozata rendelkezett. A Budapesti Unitárius Egyházközség Keblitanácsa 1950. május 22-i ülésének jegyzőkönyve, uo.

dott: Szolga Ferenc hitoktató lelkész fegyelmi ügye⁷⁰⁹ és Buzogány Kálmán lelkészi kinevezésének késleltetése⁷¹⁰ Csiki barátságtalan hozzáállását jelzi. A Budapesti Unitárius Egyházközség Keblitanácsa ezt azzal „vizszoizta”, hogy folyamatosan támadta Csiki Gábort – szerintük túlságosan magas lelkészi fizetése, szolgálati lakása és más jövedelmei (állami kongrua, stólapénz) miatt.⁷¹¹

- 1952-től Csiki Gábor – meghívott lelkészként – évente néhány alkalommal, elsősorban a karácsonyi és húsvéti ünnepkörben szószéki szolgálatot végzett a Koháry utcai templomban.⁷¹²
- 1956. október 7-én, az önálló Budapesti Unitárius Egyházközség fennállásának 75. évfordulója alkalmából emlékünnepséget rendeztek a Koháry utcai templomban. Kilenc magyarországi és két erdélyi lelkész jelenlétében Csiki Gábor mondott ünnepi beszédet, felidézve Derzsi Károly és Józán Miklós munkásságát.⁷¹³

⁷⁰⁹ 1951 elején a Budapesti Unitárius Egyházközségnek nem volt kinevezett lelkésze. 19/1951. számú iratában Csiki Gábor azért marasztalta el Szolga Ferenc hitoktató lelkészt, mert püspöki helynöki engedély nélkül szószéki szolgálatra hívta meg Remetei Filep Imre hódmezővásárhelyi lelkészt. A Budapesti Unitárius Egyházközség Keblitanácsa úgy vélte, hogy – kinevezett lelkész hiányában – Szolga helyesen cselekedett, amikor meghívta tapasztaltabb kollégáját. Szolga Ferenc végül nem kapott büntetést. A Budapesti Unitárius Egyházközség Keblitanácsa 1951. február 9-i ülésének jegyzőkönyve, uo.

⁷¹⁰ Csiki már 1950 tavaszán nyugdíjazta Barabás Istvánt, de az új lelkészi pályázatot csak 1951 májusában hirdette meg. Buzogány Kálmánt 1951. június 16-án választották meg a Budapesti Unitárius Egyházközség lelkészévé. A Budapesti Unitárius Egyházközség Keblitanácsa 1951. május 11-i ülésének jegyzőkönyve, uo.

⁷¹¹ SZANISZLÓ: A Budapesti Unitárius Egyházközség jegyzőkönyvek tükrében, Budapest, 2010, 174–175.

⁷¹² SZANISZLÓ : i. m., 179.

⁷¹³ FERENCZ: A budapesti gyülekezet hetvenötéves, in: *Unitárius Élet*, 1956. szeptember, 2–3. A Budapesti Unitárius Egyházközség (BUE) 1956. október 7-i ünnepi közgyűlésének jegyzőkönyve, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, IV/1/I/39. Hosszú idő után ezen a rendezvényen jelent meg először nyugat-európai lelkész: a holland S. Van der Woude, az IARF egyik titkára.

- Csiki Gábor 1957 tavaszán – megrendült egészségi állapotára hivatkozva – kérte nyugdíjazását. 1957. június 2-án, a pest-szentlőrinci templomban tartott egyházköri közgyűlésen Pet-hó Istvánt választották esperes-püspöki helynökké.⁷¹⁴

5.2.3. Csiki Gábor és a Budapesti Unitárius Misszióház⁷¹⁵

Csiki Gábor 1921 novemberében – Józán Miklós püspöki vikáriussal és néhány budapesti unitárius világi tisztségviselővel⁷¹⁶ folytatott tárgyalások után – a kolozsvári püspökségen hivatalosan is bejelentette, hogy hosszabb időre Budapestre költözik, mert brit és amerikai támogatással a magyarországi unitárius misszió megalapításán dolgozik.⁷¹⁷ Csiki elképzelése az volt, hogy a pesti oldalon, a város déli részén kellene megvásárolni egy olyan ingatlant, ahová később egy második templomot is fel lehet építeni. Azzal érvelt, hogy a trianoni békediktátum következtében megnövekedett lélekszámú budapesti unitárius közösség jelentős része – a földrajzi távolság, illetve a férőhelyhiány miatt – nem tudja a Koháry utcai templomot látogatni. Olyan pesti bérház megvásárlásán gondolkodott, amely „missziói lelkészi iroda, főiskolai diákinternátus, egyháztársadalmi életünket helyes irányba decentralizáló egyesületeink és lelkészi lakás részére” is alkalmas.⁷¹⁸

⁷¹⁴ Egyházköri közgyűlésünkről. In: *Unitárius Élet*, 1957. szeptember, 2.

⁷¹⁵ A Budapesti Unitárius Misszióház erősen hiányos iratanyaga megtalálható a *MUEMEK Levéltárában*, Budapest, II/1.

⁷¹⁶ Dr. Költő Gábor, dr. Barabássy István, dr. Kozma Jenő, dr. Mikó Gábor és Nyiredy Jenő.

⁷¹⁷ A Budapesti Unitárius Egyházközség (BUE) 1921. november 15-ei közgyűlésének jegyzőkönyve, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, IV/1/I/37.

⁷¹⁸ FERENCZ: Az Unitárius Misszió Ház tíz esztendeje. In: *Unitárius Értesítő*, XII. évf. 12. – különlenyomat, Budapest, Máté Ernő könyvnyomdája, 1933, 5.

1922-ben Louis C. Cornish⁷¹⁹, az Amerikai Unitárius Társulat elnöke Budapestre érkezett, hogy tanulmányozza a trianoni békediktátum által sújtott erdélyi és magyarországi unitáriusok helyzetét. Csiki Gábor és az említett világi tisztségviselőkből álló ad hoc bizottság ekkor memorandumot nyújtott át Cornish-nak, amelyben kezdeményezték a Misszióház létesítését.⁷²⁰ A folyamat akkor gyorsult fel, amikor Csiki Gábornak 1922 őszén és telén sikerült néhány ezer dollárt összegyűjtenie. Unokaöccse, ifj. Csiki Gábor 2003-ban így emlékezett az adománygyűjtő körútról való hazaérkezésre:

„A nagybátyám megkért, hogy várjam Budapesten a vasútállomáson, és segítsek neki. Megérkezik a vonat, és leszáll egy nagy darab ember, nagy télikabátban, hogy alig ismerem rá. Két kis bőrönd volt nála. Csodálkoztam, hogy minek neki segítség. Miután hazaértünk, kiderült, hogy a kabát bélésebe bele volt varrva az összes pénz, amit külföldön gyűjtött. Ezért látszott olyan nagy embernek. Ezért kellett a biztonsági kíséret.”⁷²¹

⁷¹⁹ Louis Craig Cornish (1870–1950) az 1910-es évek elejétől volt a nemzetközi unitárius közélet egyik vezetője. 1924-ben vizsgálóbizottság felállítását kezdeményezte a Romániához csatolt erdélyi területeken élő unitáriusokat ért sérelmek feltárására. Később a Fülöp-szigeteki unitárius missziót vezette; itteni tapasztalatairól számol be a *The Philippines Calling* című könyvében (1942). Öt évvel később Erdély történelméről jelentetett meg kötetet (*Transylvania. The Land Beyond the Forest*). Cornish életrajzát – halála után három évvel – felesége írta meg. ELIOT: Louis Craig Cornish – Interpreter of Life, Boston, Beacon Press, 1953.

⁷²⁰ FERENCZ: i. m., 6.

⁷²¹ Ifj. Csiki Gáborral Léta Sándor, a budapesti Bartók Béla Unitárius Egyházközség lelkésze készített interjút 2003-ban. A kézirat Léta Sándor tulajdonában van. Online elérés: <http://missziolahaz.hu/Missziolahaz-mult-jelen.htm>. Hozzáférés dátuma: 2015. március 11.

1923 januárjában Rev. W. Hamilton Drummond, az angol unitáriusok főtitkára⁷²² érkezett Budapestre, és – az Unitárius Értesítő beszámolója szerint – „bizalmas tanácskozást folytatott az egyházközség vezető embereivel, egy építendő Missió-ház ügyében.”⁷²³ Néhány hónapos intenzív levelezés után, 1923 júliusában a magyarországi unitárius Püspöki Vikáriátus – a londoni székhelyű Brit és Külföldi Unitárius Társulat (British and Foreign Unitarian Association)⁷²⁴ meghatalmazása alapján, 17 400 dollár vételárért – megvásárolta a IX. Rákos utca 3. szám alatt fekvő ingatlan 2/3 részét.⁷²⁵ Az ügylet sürgősségére való tekintettel a vételár mintegy 50

⁷²² William Hamilton Drummond – az azonos nevű 19. századi teológus, költő, pedagógus és állatvédelmi aktivista unokája – a belfasti Second Congregation (későbbi nevén: All Soul’s Church) unitárius gyülekezet lelkésze volt. Forrás: nagyapjának részletes életrajza a *Dictionary of Unitarian & Universalist Biography (UUDB)* honlapján: <http://uudb.org/articles/williamdrummond.html>. Hozzáférés dátuma: 2015. október 1.

⁷²³ Drummond „látja – mintha itt élne köztünk – a mi helyzetünk, és érzi – mert együtt érez velünk – a mi szívünk nemes vágyát, és minden erejét, képességét és befolyását latba veti amerikai és angol testvéreink előtt, hogy tervünk sikerüljön (...) Az egyházközség nevében dr. Hajós Béla nyug. miniszteri tanácsos köszöntötte őszinte szeretettel és tisztelettel. Beszédében visszaemlékezett a múlt század 70-es éveire, amikor Erdély s Magyarország uniójával kapcsolatban sok unitárius tisztviselő kényszerült feljönni Pestre családjával együtt (...) Amint gyarapodott az unitáriusok száma, annál égetőbb vágy kelt szívükben arra nézve, hogy önálló egyházközséggé szerveződjenek, s egy rendes papot tarthassanak. Hogy ez sikerült is, azt angol testvéreinknek köszönhetjük, akik megértő szeretettel s áldozatkészséggel siettek a fővárosi magyar hittestvéreik segítségére. Azóta ma egy fájdalmas népvándorlás az unitárius családoknak újabb ezreit zúdította a fővárosba. Ezek már templomot találtak itt, de kicsi lett a templom, s különösen ifjúságunk számára nincs otthonunk. Ezt a problémát akarjuk megoldani a Missió-házzal, s ennek megvalósítására jött a mi szeretett testvérünk, Drummond úr. Újra segítő kezet nyújtanak hát angol és amerikai testvéreink (...)” Rev. W. H. Drummond budapesti látogatása, in: *Unitárius Értesítő*, 1923. február 15, 3–4.

⁷²⁴ S.H. MELLON: *Liberty and Religion. A centenary history of the BFUA, 1925*; ROWE: *The Story of Essex Hall* (3. k.), London, Lindsey Press, 1959.

⁷²⁵ A Püspöki Vikáriátus iratai. Rev. W. H. Drummond meghatalmazása Józán Miklós számára, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, I/2/1/1.

százalékát dr. Kozma Jenő jogtanácsos⁷²⁶ megelőlegezte. A jogi konstrukció értelmében az épület a British and Foreign Unitarian Association telekkönyvi tulajdonába került, de bevétele teljes egészében a magyarországi missziós munka céljait szolgálta. Kezdetben Csiki Gábor javadalmazását az amerikai-angol unitárius társulatok fedezték, majd 1929-től részben már a Misszió-ház jövedelméből kapja díjazását.⁷²⁷ 1924. december 31-én Józán Miklós püspöki vikárius – ezúttal az Amerikai Unitárius Társulat (American Unitarian Association)⁷²⁸ meghatalmazottjaként – Székely Dezső és Katona János építészekről megvásárolta a ház további 1/3 részét, s ezzel a jogügylet lezárult: az ingatlan teljes egészében a brit és amerikai unitáriusok tulajdonába, illetve a magyarországi unitáriusok kezelésébe került.⁷²⁹

Csiki Gábor 1925 tavaszán végleg Budapestre költözött, és megkezdte missziós lelkesítő tevékenységét. Minden hónap első vasárnapján a Koháry (ma: Nagy Ignác) utcában szolgálva segítette Józán Miklós munkáját, emellett ifjúsági istentiszteleteket tartott, míg a későbbi Rákos (ma: Hőgyes Endre) utcai templom híveinek – vagyis az akkori főváros IV., VIII., IX. és X. kerületi lakosainak – a VIII. kerületi Csobáncz utcai községi elemi iskola egyik tantermé-

⁷²⁶ Dr. Kozma Jenő ügyvédéről, a Budapesti Unitárius Egyházközség későbbi gondnokáról és családjáról részletesen ír unokája, Kozma Tamás (1939–) a Debreceni Egyetem ny. professzor emeritusa, a nevelésszociológia elismert szakértője. Online elérés: http://dragon.klte.hu/~nevtud/Oktdolg/Kozma_Tamas/doc/oneletrajz/oneletrajz_1939_51.pdf. Hozzáférés dátuma: 2015. október 1.

⁷²⁷ FERENCZ: i. m., 6.

⁷²⁸ Mortimer Rowe monográfiája szerint az Egyesült Államokban és Kanadában élő unitáriusokat tömörítő American Unitarian Association 1825. május 26-án alakult Bostonban. – ugyanazon a napon, amikor Londonban létrejött a British and Foreign Unitarian Association. A két szervezet szoros együttműködésben dolgozott. Lásd: ROWE: i. m.

⁷²⁹ A Püspöki Vikáriátus iratai. Adásvételi szerződés, 1924. december 31, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, I/2/1/1.

ben hirdetett ígét. További feladatait – alkalmi istentiszteletek tartása Pestszentlőrincen és vidéki városokban, angol nyelvoktatás, egyháztársadalmi szervezetek tevékenységének koordinálása – a kolozsvári Egyházi Képviselő Tanács (EKT) 1927 májusi vizsgálati jelentése összegezte.⁷³⁰

Az 1922 óta tervezett templomépítés folyamatát hátráltatta, hogy az 1899-ben épült bérház régi lakói csak igen lassan, jelentős anyagi ellenszolgáltatás fejében költöztek ki a Rákos utcai ingatlanból. Az EKT 1927 májusi vizsgálata megállapította, hogy addig csupán egyetlen lakást ürítettek ki, amit Csiki Gábor vett birtokba, s ennek egyik külön bejáratú szobája lett a lelkészi iroda. A Népijóléti Minisztérium 1925-ben és 1926-ban többször ígéretet tett a teljes bérház kiürítésére, de nem tudott a lakók számára megfelelő csereingatlant biztosítani, a Misszióháznak pedig nem volt pénze a bérlők kártalanítására.⁷³¹ Az EKT vizsgálata más problémákra is felhívta a figyelmet: megállapította, hogy az ingatlan jogi dokumentációja hi-

⁷³⁰ Az EKT 1927 májusi vizsgálati jelentése szerint – amelyet Ferenczy Géza főgondnok és Kovács Kálmán püspöki titkár készített – Csiki Gábor „minden hónap utolsó vasárnapján Pestszentlőrincen, az állami polgári iskola termében tart istentiszteletet. Minden hónap 3-ik illetve 4-ik vasárnapján Szeged, Debrecen, Miskolc, Békésgyula, Szolnok, Pécs és Kaposvár filiák meglátogatása, hol az egyes filiákban évenként 2-3-szor megfordul. Ezenkívül adventi külön istentiszteletek tartása. Heti 4 órán át angolórákat tart kezdők és haladók számára, havonta egyszer pedig társalgó órát a Channing House Schoolt végzett s más leány növendékekkel. A missziói lelkész ezen kötelezettségének buzgón megfelel. Ha valamelyik filiában költségkimelés szempontjából Józan püspöki vikárius afia megy le, kinek mint felsőbb házi tagnak, szabad jegye van, akkor az ő munkáját végzi Budapesten. Részt vesz a fentti kötelezettségei teljesítésén kívül a Dávid Ferencz Egylet és Nőszövetsége munkájában s vezet továbbá az ifjuság ügyeit.” Az Egyházi Képviselő Tanács (EKT) 1927. május 9-11-ei vizsgálatának jegyzőkönyve (1118/1927), 5. Gépírat a MUEMEK Levéltára (Budapest) tulajdonában. Online elérés: <http://missziohaz.hu/missziohaz-10-esztendeje.pdf>, hozzáférés dátuma: 2017. augusztus 8.

⁷³¹ Az Egyházi Képviselő Tanács (EKT) 1927. május 9-11-ei vizsgálatának jegyzőkönyve (1118/1927).

ányos, rendezetlen. Az 1923-ban és 1924-ben kelt adásvételi szerződések nem küldték meg a kolozsvári püspökségre, így az erdélyi egyházi központnak hivatalosan nem is volt tudomása az Unitárius Misszióház létrejöttéről, működéséről, tulajdonviszonyairól. Ferenczy Géza főgondnok⁷³² és Kovács Kálmán püspöki titkár⁷³³ a budapesti vizsgálat során is csupán azt a nem hivatalos feljegyzést (memorandumot) találta meg, amit a budapesti unitáriusok 1923 januárjában Rev. W. Hamilton Drummondnak átnyújtottak.⁷³⁴ Az EKT ezért – többször kifejezve sajnálatát az információhiány, az elmaradt tájékoztatás és az ebből fakadó félreértések, bizalmatlanság miatt – tizenkét pontban fogalmazta meg javaslatait. Kérték a gon-

⁷³² Dr. Ferenczy Géza (1866–1953) – egyes források szerint: Árkosi Ferenczy Géza – régi háromszéki unitárius családból származott. Székelyudvarhelyen ügyvédként működött, majd az 1922. december 28-án, Kolozsvárott megalakult Országos Magyar Párt színeiben parlamenti képviselővé választották. 1920 és 1938 között a Magyar Unitárius Egyház főgondnoka volt, emellett az Unitárius Irodalmi Társaság elnöki tisztségét is betöltötte. 1938-ban 50 ezer lej értékű alapítványt tett a magyar unitárius irodalom támogatására. Forrás: György: A romániai Országos Magyar Párt. Doktori értekezés, Budapest, 2006. Online elérés: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gyorgybela/diss.pdf>. Hozzáférés dátuma: 2013. november 15.

⁷³³ Kovács Kálmán (1883–1951) tanár, unitárius tanügyi főtanácsos, Kovács János teológiai tanár fia. 1918-ig Kolozsvárott gimnáziumi tanár volt, 1915-ben egyházi főszámvevővé választották, majd 1928-ban az idős Ferencz József püspök titkára lett. Az 1930-as években Magyarországra települt, és a Magyar Új Iskola Egylet leánygimnáziumának igazgatójaként dolgozott, 1941-es nyugdíjba vonulásáig. A Budapesti Unitárius Egyházközség 1943. január 10-i közgyűlésén harmad-gondnokká választották. 1944. február 6-án az egyházközség világi elnöke lett (korábban ilyen tisztség nem létezett). Szent-Iványi Sándor közeli munkatársaként részt vett az üldözött zsidók mentésében. 1946-ban három hónapot Erdélyben töltött – távollétében a Budapesti Unitárius Egyházközség gondnokává választották. Erről a tisztségéről 1947. október 3-án lemondott. 68 éves korában, Budapesten villamosbaleset következtében hunyt el. Kovács Kálmán hagyatéka, *MUEMEK) Levéltára*, Budapest), X/j.

⁷³⁴ Az Egyházi Képviselő Tanács (EKT) 1927. május 9-11-ei vizsgálatának jegyzőkönyve (1118/1927).

dosabb irattározást, a missziói bizottság legalább kéthavonkénti ülésezését, Csiki Gábor lelkésztől pedig negyedéves programtervek összeállítását.⁷³⁵

A templomépítés elindítását szolgáló adománygyűjtés intenzív szakasza két évig (1926–1927) tartott. Csiki Gábor 1927-es amerikai útján 4 980 pengőnek megfelelő összeget gyűjtött⁷³⁶, Józán Miklós vikárius pedig 1927. október 16-án felhívást tett közzé, amelyben így fogalmazott:

„Az unitárius hivek száma Budapesten és az egész csonkaországban az utolsó néhány esztendő alatt csaknem megháromszorozódott. Sajnos azonban, ha az okát nézzük, nincsen semmi örvendeni valónk e fölött a tekintélyes lélekszám gyarapodása fölött. Ez is csak székely fajunk nagy nyomorúságát mutatja, azt t. i., hogy milyen sok embernek kellett elhagynia szép Erdélyországban szülőtte földjét, a hajlékot, ahol Isten áldott napját először meglátta, a templomot, ahová zsoltárokat énekelni és imádkozni járt, őseink sírját, és mindazt, ami az életet számára egykor széppé és boldoggá tette.”⁷³⁷

Józán Miklós – az Igazgató Tanács⁷³⁸ nevében megfogalmazott felhívásban – leírta, hogy a lélekszám gyarapodása új intézmények alapítását teszi szükségessé, az anyagi források azonban korlátozottak, az amerikai és brit hitrokonok pedig már eddig is erejükön felül segítettek. Közli azt a – más dokumentumban általunk fel nem lelt – adatot, hogy Budapest Székesfőváros Tanácsa három éven át

⁷³⁵ uo.

⁷³⁶ FERENCZ: i. m., 5.

⁷³⁷ JÓZÁN: Felhívás a magyar unitáriusokhoz. A Püspöki Vikáriátus iratai, MUE-MEK Levéltára, Budapest, I/2/1/1.

⁷³⁸ A Püspöki vikáriátus működése idején (1923–1940) Igazgató Tanácsnak neveztek az egyházi és világi személyekből álló operatív döntéshozó testületet.

24 ezer pengőt állított be a költségvetésbe a templomépítés céljára, a templom berendezésének költsége azonban fedezetlenül maradt, így szükség van a hívek áldozatvállalására.⁷³⁹

5.3. A templom és a diákotthon

A Rákos utcai épület udvari hátsó részében, a földszinten és az első emeleten kialakítandó imaház tervrajzát ifj. Gotthárd Zsigmond unitárius építésmérnök⁷⁴⁰ és kollégája, Padányi Gulyás

⁷³⁹ „Itt most egy olyan ügyről van szó, melyet nemcsak a gazdagok aranyával, de a szegény asszony két fillérével is eredményesen lehet szolgálni. Aki egy rövid esztendő folyamán naponta 5-10 fillért egyházára és Istenére gondolva félretesz és megtakarít, ezáltal örök időkre szóló családi ülőhelyet biztosíthat a Missió ház kápolnájában nemcsak magának, hanem késői unokáinak is. S mennyi drága tradíció fűződik majd ezekhez a családi padokhoz késői unokáink számára! Nem akarjuk hinni, hogy ne akadjon Budapest és az ország unitárius hívei között háromszáz olyan ember, ki ilyen formán háromszáz ülés költségét örömmel ne vállalná. Akikkel szemben pedig Isten a földi javak osztogatásában bőkezűbb volt, azoknak alkalmat adunk hálaadásra és arra, hogy családjuk egyik-másik hön szeretett, feledhetetlen tagjának nevét megörökíthessék a kápolnában arról, hogy emlékeztükre egy urvacsorai asztalt, urvacsorai kelyhet, terítőt vagy egy szószéket ajándékozzanak, vagy pedig egy színes kápolnaablak költségét vállalják és annak esetleges képein örökítsék meg kedveseik emlékét.” JÓZAN: i. m.

⁷⁴⁰ Az építész édesapja, Homoródmási Gotthárd Zsigmond (1867–1942) az 1880-as években települt át Budapestre. 1891-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott, ahol 1916-ban miniszteri tanácsos, 1923-ban (nyugdíjba vonulásakor) pedig helyettes államtitkár címet kapott. 1919. december 20-án választották meg a Budapesti Unitárius Egyházközség gondnokává, s e tisztségét tíz éven át töltötte be. Fia, ifj. Gotthárd Zsigmond építésmérnöki diplomát szerzett, majd az Iparügyi Minisztérium osztálytanácsosaként dolgozott. 1945/46-ban aktívan részt vett a budapesti unitárius templomok háború utáni újjáépítésében. Források: SZENT-IVÁNYI: Dr. Gotthárd Zsigmond, in: *Unitárius Értesítő*, 1942. november, 83–84; a Budapesti Unitárius Egyházközség Keblitánácsa 1945. december 11-i ülésének jegyzőkönyve, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, IV/1/I/39.

Jenő⁷⁴¹ készítette; a kivitelezést Méhes Emil és Méhes György mérnökirodája⁷⁴² végezte. Az 1928-ban lezajlott templomépítésnek – valójában inkább a bérház jelentős mértékű átalakításának – a műszaki dokumentációja nem maradt fenn. Az Unitárius Értesítő 1929 januári száma már a „Missziós-Kápolna” február 10-i felszentelésére hívja fel a figyelmet. Az ünnepi istentiszteletet a

⁷⁴¹ Padányi Gulyás Jenő (1900–1982) református vallású építészmérnök, politikus, néprajzi gyűjtő és plakáttervező. A kárpátaljai Técsőn született, a középiskolát a Tisza-parti Máramaroszigeten végezte, majd 1923-ban diplomázott a Budapesti Műszaki Egyetemen. A két világháború között a Magyar Mérnöki Kamara alelnöke, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet szakosztályi elnöke volt, 1941–1944 között az Építészet című szaklapot szerkesztette. Az 1930-as évek közepétől szélsőjobboldali meggyőződése felerősödött: Gömbös Gyula és Imrédy Béla miniszterelnök értelmiségi tanácsadói köréhez tartozott, a Magyar Élet pártja színeiben 1939-ben országgyűlési mandátumot nyert. 1944-ben tagja lett a szélsőjobboldali Törvényhozók Nemzeti Szövetségének. 1945-ben az Egyesült Államokba emigrált, ahol 1958-ban létrehozta a Magyar Mérnökök és Építészek Világszövetségét, melynek első elnöke lett. 1963-ban, Clevelandben megalapította a Studies for a New Central Europe című társadalomtudományi folyóiratot. Építészként az organikus népi-nemzeti hagyományok felkutatását tekintette feladatának, de változatos stílusokban tervezett. Fontosabb munkái: a szecessziós mátészalkai vármegyeháza (ma: Városi Művelődési Központ, 1935), a debreceni Piac utcai volt Magyar Általános Hitelbank klasszicizáló épülete (1938), a Pozsonyi úti Református Egyházközség temploma (1927–1933), a Hunnia Filmgyár stúdióépülete (1930), a Kelenföldi autóbuszgarázs (1941, Menyhárd Istvánnal közösen) és a Kinizsi utcai református főgimnázium (ma: Lónyay utcai Református Gimnázium, 1943, Tóth Imrével). Az Egyesült Államokban családi házakat, szállodákat, irodaházakat, középületeket, sportlétesítményeket, templomokat, ipari épületeket tervezett. Több önálló kötetet jelentetett meg, építészeti tanulmányokat írt, plakátterveket készített. Források: NAGY: Padányi Gulyás Jenő, in: *Magyar Építőművészet*, 1982/6, 62; MERÉNYI: Az ismeretlen Padányi Gulyás Jenő. Internetes publikáció, online elérés: <http://hg.hu/cikkek/varos/14136-az-ismeretlen-padanyi-gulyas-jeno>. Hozzáférés dátuma: 2015. október 1.

⁷⁴² A vállalkozás bejegyzett székhelye: Budapest, VIII. József utca 2. Forrás: Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1928, 652. Bővebben: MÉHESE E.–MÉHESE Gy.: Az unitárius Misszió-egyház kápolnaépítése, in: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1930. február 2. (5-6. kötet), 53–57.

Hozzád megyek Uram... kezdetű gyülekezeti ének, valamint az amerikai és az angol himnusz nyitotta. Csiki Gábor imát mondott, valamint ismertette a Misszióház alapításának körülményeit, rövid történetét. A felavató beszédet Józan Miklós tartotta, a záró áldást Barabás István lelkész mondta el.⁷⁴³ Az ünnepségen – Horthy Miklós kormányzó személyes képviselőjeként – részt vett gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter.⁷⁴⁴

A felekezeti lap tudósítása szerint a templom felszentelését élénk érdeklődés kísérte, de zavarólag hatott, hogy – a nagy tömeg és a megjelenő közjogi méltóságok fokozott védelme miatt – az istentisztelet jelentős késéssel kezdődött, így az úrvacsoraosztás elmaradt. Az is rontotta a hangulatot, hogy a falak nedvesedése miatt az orgonát nem lehetett üzembe helyezni, így az egyházi énekeket harmóniummal kellett kíséreni. Az eredetileg teljesen más célokot szolgáló bérház egyik szárnyában kialakított templom elhelyezkedése is kifogásolható volt, viszont nagy előnynek számított, hogy „közvetlen mellette állanak a gyülekezeti szobák, amiket teremmé lehet átalakítani. A vallásos összejöveleteket így kényelmesen meg lehet rendezni.”⁷⁴⁵

A rendszeres istentiszteletek és a dél-pesti városrészek lakosságának lelki gondozása mellett az 1929. február 10-én felszentelt Unitárius Misszióház kiemelt feladata volt az erdélyi menekültek támogatása, illetve erdélyi származású egyetemi és főiskolai hallgatók számára diákotthon és diákmenza biztosítása. Ez utóbbi célt az Amerikai Unitárius Társulat, illetve a Brit és Külföldi Unitárius Társulat 1927. október 25-én kelt rendelkező nyilatkozata is rögzí-

⁷⁴³ *Unitárius Értesítő*, 1929. február 1, 1–2.

⁷⁴⁴ Budapest Székesfővárost Ripka Ferenc főpolgármester és Berczell Jenő tanácsnok képviselte. Megjelentek a református és az evangélikus egyház, a Baldácsy Alapítvány, a Protestáns Nőszövetség és a Magyar-Székely Szövetség küldöttei is. In: *Unitárius Értesítő*, 1929. március 1, 2.

⁷⁴⁵ uo.

tette.⁷⁴⁶ Az EKT 1927 májusi vizsgálata megállapította, hogy az épület lakóinak elhúzódó kiköltöztetése miatt tizennégy erdélyi unitárius fiatal – egyházi támogatással – a kőbányai Pongrácz-telepen, illetve a ferencvárosi Mária Valéria-telepen, két- és háromszobás lakásokban kapott elhelyezést, míg hatan a Koháry utcai templomos ingatlanban laknak. Csiki Gábor rendszeresen látogatta ezeket a fiatalokat, s számukra ifjúsági istentiszteleteket is szervezett. A diákok számára fenntartott lakásokat Perczelné Kozma Flóra⁷⁴⁷ hagyatékából származó bútorokkal és a lelkész által az államkincstártól bérelt ágyakkal rendezték be. A jelentés ugyanakkor megállapítja, hogy az „egyetemi ifjaknak a követelményeknek megfelelő internátusi közvetlen felügyelete csak akkor lesz megoldható, amikor a Misszió-ház lakásai a tervbe vett célra kiüríttetnek.”⁷⁴⁸

A templomépítés munkálataival egy időben, 1928 őszén, a Rákos utcában létrejött a Budapesti Unitárius Misszióház Diákotthona, amelyben a lakószobák mellett társalgót, tanulótermet, konyhát és fürdőszobát is kialakítottak. A diákotthonba elsősorban a Pázmány Péter Tudományegyetem, a József Nádor Műegyetem és az Agrártudományi Egyetem hallgatóit, illetve a főiskolákon tanuló unitárius fiatalokat vették fel, egyéni kérvényezés alapján. Az otthonban lakó diákoktól elvárták, hogy az indexükbe bejegyzett kollokviumok száma alapján tandíjmentességet élvezzenek, szigorlataikon

⁷⁴⁶ „A Rákos utca 3. szám alatti házat a Brit és Külföldi Unitárius Társulat és az Amerikai Unitárius Társulat 1923-ban a következő célokra vásárolták: részben templommá alakíttassék istentiszteletek céljára, részben lelkészi lakás, részben erdélyi menekültek, egyetemi hallgatók és főiskolai növendékek részére diákotthon, részben pedig hivatalos helyiségek létesítenek abban. Ez az épület, mint Alapítvány a Magyar Unitárius Egyháznak adatott át azzal, hogy nevezett egyház a fent nevezett célok megvalósítására a szükséges lépéseket megtehesse.” In: *Unitárius Értesítő*, 1929. február 1.

⁷⁴⁷ Perczelné Kozma Flóra (1864–1925) életét és egyházzolgálatát a 7. fejezetben részletesen bemutatjuk.

⁷⁴⁸ Az EKT 1927. május 9-11-ei vizsgálatának jegyzőkönyve (1118/1927). Gépirat Léta Sándor unitárius lelkész tulajdonában (Budapest).

pedig legalább jó eredményt érjenek el. A felvételnél előnyben részesültek a lelkészek, unitárius tanárok és tanítók gyermekei, illetve a Kolozsvár környéki és székelyföldi falvakból származó fiatalok. A diákotthoni ellátási díjakat a tanév tíz hónapjára, havonta előre kellett megfizetni. A diákotthon elöljárójaként a Budapesti Unitárius Misszióház mindenkori vezető lelkészét, míg felügyeleti hatóságként a Budapesti Unitárius Misszióház Intéző Bizottságát határozták meg. Ez utóbbi szervezet elnöke csak világi személy lehetett: a tisztséget 1932-ig nagyajtai Nyiredy Jenő nyugalmazott egyetemi tanár⁷⁴⁹, majd ezt követően a II. világháborúig bölöni Mikó Gábor kincstári főtanácsos⁷⁵⁰ töltötte be. A szervezeti szabályzathoz a diákotthon részletes házirendje és fegyelmi szabályzata csatlakozott; fegyelmi büntetésként feddés, kedvezmények megvo-

⁷⁴⁹ Dr. Nagyajtai Nyiredy Jenő (1865–1932) a kolozsvári unitárius kollégiumban végezte tanulmányait, majd Kassán szerzett vegyészmérnöki diplomát. A felvidéki városban tanárként, illetve gazdasági akadémiai igazgatóként dolgozott, fél évig volt csehszlovák hadifogságban. 1920-ban Budapestre került, ahol a Társadalmi Egyesületek Szövetségének társelnökéeként több mint negyven civilszervezet munkájában vett részt. 1924 tavaszától a Budapesti Unitárius Egyházköztség harmadgondnoka volt, aktívan segítette Csiki Gábor lelkészt a Misszióház anyagi forrásainak előteremtésében. 1929-ben tiszteletbeli gondnoki címet kapott. Forrás: Dr. Nagyajtai Nyiredy Jenő (nekrológ), in: *Keresztény Magvető*, 1932/6, 264.

⁷⁵⁰ Dr. bölöni Mikó Gábor (1875–1942) szülővárosában, Marosvásárhelyen végezte tanulmányait, majd beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karára. A diploma megszerzése után az Országos Központi Hitelszövetkezetenél kezdett dolgozni, amelynek később ügyvezető igazgatója, személyzeti vezetője lett; számos vidéki hitelszövetkezet alapításában vett részt. Unitárius egyházszolgálat a trianoni békediktátum után vált aktívabbá: elsősorban erdélyi menekültek segélyezésével, lakhatásának megoldásával foglalkozott. A Budapesti Unitárius Egyházköztségnek pénztárnoka, később tiszteletbeli gondnoka lett. Szabadidejében zongorázott és komponált, több szerzeménye nyomtatásban is megjelent. Temetési szertartását (1942. december 7.) Szent-Iványi Sándor végezte; jelen volt Ferencz József lelkész, Kelemen Béla gondnok, Schandl Károly felsőházi tag, valamint Hargita „jelképes székely község” nevében Pál András huszárörnag. Forrás: *Unitárius Közlöny*, 1942. december, 193–194.

nása, ideiglenes és végleges kizárás merülhetett fel.⁷⁵¹ A diákotthon kulturális és társadalmi életéről érdekes adalékokkal szolgál a közzelmúltban elhunyt Patakfalvi Sámuel visszaemlékezése, aki 1941 és 1945 között, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem közgazdász hallgatójaként lakott a Misszióházban.⁷⁵²

5.4. A Misszióház további aktivitásai a II. világháborúig (1929–1943)

A Rákos utcai templomban, illetve a Pest környéki unitárius szórványokban (Pestszentlőrinc, Csepel, Pestszenterzsébet, Kispest, Sashalom) végzett lelkészi munka, illetve a diákotthon fenntartása

⁷⁵¹ A Budapesti Unitárius Misszióház Diákotthonának Szervezete (szervezeti szabályzat, házirend és fegyelmi szabályzat), *MUEMEK Levéltára*, Budapest, II/1/2/2/2.

⁷⁵² „A legtöbb erdélyi unitárius diák a Misszióházban kapott szállást. Ennek köszönhetően választottam én is továbbtanulás végett Budapestet (...) Nekünk, vidéki diákoknak mesés életünk volt itt. Nagyon sokan voltunk Erdélyből (...) Átvettük a Brassai Sámuel Unitárius Ifjúsági Egylet vezetését. Minden internátusi diák tagja kellett legyen az egyesületnek. (...) Beindítottuk az irodalmi életet, és beszerveztünk olyan nagy egyéniségeket, mint Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Németh László, Erdei Ferenc, Veres Péter, Darvas József, Féja Géza. Az előadóteremben rendszeresen irodalmi estéket szerveztünk. Az egyesület életébe bekapcsolódtak nemcsak az Erdélyből menekültek, hanem a budapesti unitárius ifjak is. Nagyon jó hangulat volt, szoros barátságok kötődtek (...) Az összes erdélyi lelkészek, akik a háború miatt menekülni kényszerültek, itt kaptak szállást, és itt vészelték át az ostromot 1944 telén. 1945. január 15-én jött be az első orosz katona a Misszióházba. A ház itt maradt lakói és az ide menekült unitárius lelkészek családjukkal együtt a pincében húzódtak meg (...) A Misszióház bombatalálatot kapott, a templom felől az egész bal fele leszakadt. Ebben az időben már Bencze Márton, mint a misszióház lelkésze vállalt felelősséget az unitárius közösségért.” Patakfalvi Sámuellel Léta Sándor lelkész készített interjút. Ennek részletei olvashatók az interneten: <http://missziolahaz.hu/Missziolahaz-mult-jelen.htm> oldalon. Hozzáférés dátuma: 2013. november 15.

és az unitárius egyháztársadalmi szervezetek⁷⁵³ tevékenységének koordinálása mellett a Budapesti Unitárius Misszióház az 1929 és 1943 közötti időszakban három további területen (felekezetközi együttműködés, nemzetközi kapcsolatok, karitatív tevékenység) is jelentős aktivitást fejtett ki.

Együttműködés más protestáns felekezetekkel. A Misszióház rendszeresen otthont adott református és evangélikus egyháztársadalmi és ifjúsági szervezetek, valamint a Bethlen Gábor Szövetség (mint részben erdélyi gyökerű, protestáns társadalmi szervezet) rendezvényeinek. Ugyancsak szívesen fogadták be gyermekvédő és -támogató, illetve az erdélyi szellemiséget ápoló civil szervezetek programjait.⁷⁵⁴

Nemzetközi kapcsolatok. A Misszióház számára mindvégig kiemelten fontos volt a brit és amerikai hittestvérekkel való kapcsolat ápolása, gazdagítása. Csiki Gábor már a templom felszentelésének évét (1929) értékelő, a Püspöki Vikáriátus Igazgató Tanácsának címzett jelentésében kiemelte, hogy a Misszióház „az angol-magyar és amerikai-magyar unitárius testvériség intézményes szerve, kézzel fogható szimbóluma.”⁷⁵⁵ A Rákos utcai épületben Angol Club⁷⁵⁶ működött, ahol a nyelvoktatás mellett – amerikai unitárius nőszövetségi támogatással – minden érdeklődő számára elérhetővé tettek angol és amerikai teológiai, filozófiai és társadalomtudományi folyóiratokat, könyveket. A szűkebben vett egyházi célok és a valláserkölcsei nevelés mellett a Misszióház – és

⁷⁵³ E szervezetek tevékenységét a 7. fejezetben részletesen bemutatjuk.

⁷⁵⁴ A Budapesti Unitárius Misszióház 1929–1934 közötti rendezvényeinek (valószínűleg erősen hiányos) listája – aprónyomtatványok formájában – megtalálható: *MUEMEK Levéltára* Budapest, II/1/2/4/3.

⁷⁵⁵ A Püspöki Vikáriátus iratai. Jelentés a Budapesti Unitárius Misszióház 1929. évi működéséről, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, I/2/1/1.

⁷⁵⁶ Bővebben: Kovács: Angolszász-magyar unitárius érintkezések a 19. században, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2011, 120–125.

személyesen Csiki Gábor – feladatának tekintette, hogy a trianoni békediktátum igazságtalanságára, az Erdélyben élő magyarok nehéz helyzetére folyamatosan felhívja a nemzetközi unitárius körök figyelmét.⁷⁵⁷ Az American Unitarian Association, a British and Foreign Unitarian Association, valamint az 1900-ban, Bostonban létrejött International Council of Unitarian and Other Liberal Religious Thinkers and Workers kongresszusain a magyarországi unitáriusokat Józán Miklós mellett általában Csiki Gábor képviselte.⁷⁵⁸

Karitatív tevékenység. Ferencz József lelkész, későbbi püspök a Misszióház első évtizedét bemutató tanulmányában így fogalmaz:

„Még nem áll a templom, de a szegények és éhezők már tömegekben állanak annak vezetői előtt. A vagonlakók panaszait elsősorban is a lélek beszédét hirdetőknak kell meghallgatnia, s meleg ruhával, hajlékkal és támogatással sietnie segítségükre. De a családok nyomorúságánál (...) sokkal égbekiáltóbb a szülőföldjét elvesztett, s hazájáért éveken keresztül vérét és fiatalságát áldozó ifjúságunk sorsa.”⁷⁵⁹

Az Unitárius Misszióház 1931-től rendszeresen hirdetett adománygyűjtő akciókat nehéz sorsú erdélyi gyermekek, családok, egyházközségek javára. A Józán Miklós és Csiki Gábor vezette Gyűjtőbizottság 1932 tavaszán – a három évvel korábban kezdődött gazdasági világválságra utalva – kifejtette:

„A veszedelem oly nagy, hogy négyszáz esztendő minden eredményét, a hit és lelkiismereti szabadság őrhelyeit, temp-

⁷⁵⁷ Jelentés a Budapesti Unitárius Misszióház 1929. évi működéséről. MUEMEK Levéltára, Budapest, I/2/1/1.

⁷⁵⁸ uo.

⁷⁵⁹ FERENCZ: i. m., 12.

lomainkat és iskoláinkat, s egész egyházi igazgatásunkat végromlás fenyegeti (...) Az itteni hazarészben lakó unitárius testvérek nem maradhatnak távol a segítő munkától, amikor arról van szó, hogy az Alma Mater szomorú sorsán tőlünk telhetőleg enyhítsünk (...) Aki most ád erdélyi testvéreink javára, és pedig úgy ád, mintha saját magának adná, az igazi áldozatot hoz. Az ilyen áldozat kedves leend a mindenható Isten színe előtt is. Akinek sokat adott a jóságos Ég, adjon bőven; akinek kevés jutott, az abból a kevésből is juttasson valamit azoknak, akiknek pusztulását egykor joggal számon kérhetné tőlünk a történelem ítélőszéke.”⁷⁶⁰

1934 márciusában – a gazdasági válság következtében – a Budapesti Unitárius Misszióház arra kényszerült, hogy saját működéséhez is adományokat gyűjtsön. A felhívás röviden ismerteti a Misszióház tevékenységét. Hangsúlyozza, hogy felépítették Budapest második unitárius templomát, működtetik a diákothont, összehangolják az egyháztársadalmi életet és a belmissziós munkát. A két lelkész tevékenysége a főváros közelében lévő unitárius szórványgyülekezetekre, sőt az egész országra kiterjed. Sikeresnek ítélik az angol-szász kapcsolatokat, amelyek segítségével a magyar nemzeti ügyet, a békerevízió érdekét is szolgálják. A felhívás utal arra, hogy az első tíz évben a Misszióház működését az angol és amerikai hittestvérek, illetve a Székesfőváros támogatása biztosította, így a híveket egyáltalán nem kellett terhelniük. Az amerikaiak és az angolok ugyanakkor joggal várják el, hogy – le-

⁷⁶⁰ Felhívás adakozásra. Budapest, 1932. május 7. A felhívás aláírói: Józán Miklós püspöki vikárius, Csiki Gábor missziói lelkész, Dr. Mikó Ferenc helyettes államtitkár, főgondnok, Dr. Mikó Gábor tiszteletbeli gondnok, Dimény Mózes postafőigazgató, köri felügyelő gondnok, Gyarmathy Mózes ny. főerdőtanácsos, keblitanácsos, vitéz dr. Zsakó Gyula törvényszéki bíró. Bankszámlaszám: 8486. Az iratot a MUEMEK Levéltárában nem találtuk meg. A gépirat másolata megtalálható a Bartók Béla Unitárius Egyházközségben.

hetőségeikhez mérten – a magyarországi unitáriusok is áldozatot hozzanak.⁷⁶¹

5.5. A Misszióház önállósulási törekvései, a Duna–Tiszaközi Unitárius Szórványegyházközség megalapítása

Másfél évtizedes magyarországi szolgálat után, 1938 nyarán Csiki Gábor érkezettnek látta az időt, hogy a Budapesti Unitárius Misszióházba járó gyülekezetet – szórványaival együtt – szervezetileg függetlenítse a Budapesti Unitárius Egyházközségtől, majd a Misszióház bázisán létrehozza a második fővárosi unitárius egyházközséget. Első lépésként magyar nyelvű közjegyzői okiratot készített a British and Foreign Unitarian Association főtitkára, Mortimer Rowe 1932. június 10-én kelt, angol nyelvű állásfoglalásából.⁷⁶² A dokumentum rögzíti, hogy a templomot istentiszteleti célra „Erdélyből a háború után menekült és Budapesten letelepedett unitáriusok, valamint Budapest szomszédos kerületeiben élő egyéb unitáriusok” használhatják. Megemlíti a Misszióházban működő – országos hatókörű – egyháztársadalmi szervezeteket és a diákotthont. Rögzíti továbbá, hogy „a fenti határozatok végrehajtása tekintetében a Budapesti Misszióház Választmánya, valamint annak lelkésze, mint a Brit és Külföldi Unitárius Társulat teljhatal-

⁷⁶¹ Ügyiratszám: 145–1934 UMHB. Aláírók: Csiki Gábor lelkész, Ferencz József lelkész, Dr. Mikó Gábor elnök. A lap alján szereplő másik ügyiratszám (Igazgató Tanácsi határozat): 77–1934. Aláírók: Józán Miklós püspöki vikárius és dr. Mikó Ferenc főgondnok helyettes. Az irat Máté Ernő könyvnyomdájában készült (Budapest, VIII. József utca 61.) Másolata megtalálható a Bartók Béla Unitárius Egyházközségben.

⁷⁶² A magyar nyelvű közjegyzői okiratot készítette: Dr. Bíró Bálint ügyvéd, kir. törvénytészi hites angol tolmács (Budapest V. Szalay utca 2.) Az okirat másolata a Bartók Béla Unitárius Egyházközségben található (sorszám és iktatószám nélküli irat).

mú és felelős meghatalmazottjai járjanak el.”⁷⁶³ E megfogalmazásból nyilvánvaló, hogy Csiki Gábor értelmezése szerint a Misszióház teljesen független a Budapesti Unitárius Egyházközségtől.

1939-ben Csiki kezdeményezésére a British and Foreign Unitarian Association, az American Unitarian Association valamint a Magyarországi Unitárius Egyház (valójában a budapesti székhelyű Püspöki Vikáriátus) írásos megállapodásban rendezte a Misszióház vagyoni jogi kérdéseit.⁷⁶⁴ A dokumentum előjáróban rögzíti, hogy a Misszióház hivatalos megalapítása (1924. december 31.) óta eltelt időszakban az ingatlan 2/3 részét birtokló brit, illetve 1/3 részét birtokló amerikai unitáriusok nem a tulajdoni arányoknak megfelelő mértékben vállaltak részt a Misszióház költségeiből; a Magyar Unitárius Egyház (Püspöki Vikáriátus) pedig folyamatos pénzügyi támogatásban részesítette a Misszióházat, de nem szerzett tulajdonrészt. Ezért a felek az ingatlan teljes értékét 43 001 amerikai dollárban határozták meg, amelyből a Magyar Unitárius Egyház (Püspöki Vikáriátus) eszmei – vagyis telekkönyben nem rögzített – tulajdonrészének értéke 24 297 dollár (56,5 százalék); az American Unitarian Association tulajdonrészének értéke 17 594 dollár (40,9 százalék); a British and Foreign Unitarian Association tulajdonrészének értéke 1110 dollár (2,6 százalék).⁷⁶⁵ A vagyoni jogi megállapodást a kolozsvári Egyházi Képviselő Tanács 1943. június 30-án tartott ülésén jóváhagyta.⁷⁶⁶

⁷⁶³ uo.

⁷⁶⁴ Az angol nyelvű megállapodást Percy W. Gardner amerikai ügyvéd készítette. Gépiratos másolata megtalálható a Bartók Béla Unitárius Egyházközségben (sorszám, iktatószám nélküli irat). A dokumentumon a hónap és nap helyét üresen hagyták, így csak az aláírás éve (1939) ismeretes.

⁷⁶⁵ Gépiratos másolat a Bartók Béla Unitárius Egyházközségben (Budapest). Sorszám és iktatószám nélküli irat.

⁷⁶⁶ Az EKT 1943. június 30-i ülésén született határozat gépiratos másolata megtalálható a Bartók Béla Unitárius Egyházközségben (iktatószám nélküli irat). A határozat sorszáma: 369/1943. EKT

A Budapesti Unitárius Egyházközség élesen ellenezte a Misszióház önállósulási törekvéseit. 1942. szeptember 14-én Szent-Iványi Sándor lelkész és Kelemen Béla gondnok hivatalos levelet intézett a kolozsvári Egyházi Képviselő Tanácshoz, amelyben részletesen, 1927-ig visszamenőleg összefoglalták a Misszióház helyzetére vonatkozó jogi dokumentációt, idézve a széles körben elismert Dr. Tóth György,⁷⁶⁷ néhai egyházjogász állásfoglalását, amely szerint „a Misszióház egy országos egyháztársadalmi intézmény, tehát nem egy második egyházközség Budapesten.”⁷⁶⁸ A dokumentum elismeri, hogy „az amerikaiak kezdettől úgy nézték a Misszióház sorsát, hogy az majd önálló eklézsiává növi ki magát”, de álláspontjuk szerint a Misszióháznak valójában mindig „intézeti jellege volt, körzeti eklézsia jelleg nélkül.” Azt javasolták, hogy a központi missziói lelkész székhelyét tegyék át Debrecenbe, s így az esperessé választott Csiki Gábor helyett Ferencz József legyen a missziói lelkész.⁷⁶⁹

⁷⁶⁷ Dr. Tóth György 1871-ben született Bölönben. Középiskolai tanulmányait – Berde-öszöndíjasként – Kolozsvárott végezte, majd egyszerre iratkozott be a teológiára és a jogi karra. Jogi pályafutását Déván kezdte, majd a trianoni békediktátum után Magyarországra költözött, és Budapesten kúriai bíróként helyezkedett el. Már fiatal jogásként Ferencz József unitárius püspök tanácsadója volt, illetve az Erdélyi Múzeum Egylet jogi szakosztályának titkáraként is közéleti munkát vállalt. Budapesten életre hívta a Keresztény Magvető Baráti Körét. A Budapesti Unitárius Egyházközség gondnoka, az Egyházi Képviselő Tanács tagja, a jogi bizottság elnöke volt. Nevéhez fűződik az Unitárius Egyház törvényeinek gyűjteménye című sorozat elindítása és szerkesztése. 1942. február 19-én hunyt el Budapesten. Temetésén az Unitárius Irodalmi Társaság nevében Csiki Gábor esperes búcsúzott tőle. A Keresztény Magvetőben Vári Albert így fogalmazott: „csak most látszik igazán, hogy milyen sokirányú és nagy munkamezőben dolgozott, s milyen nagy üresség maradt utána a társadalom széles rétegeiben.” Források: FERENCZ: dr. Tóth György, in: *Erdélyi Szemle*, 1942/3; VÁRI: Tóth György, in: *Keresztény Magvető*, 1942/2, 49–52.

⁷⁶⁸ Dr. Tóth György még 1932. július 6-án, egy brit-amerikai-magyar unitárius vegyes bizottsági ülésen tette ezt a megállapítást. Idézi: a Budapesti Unitárius Egyházközség levele az Egyházi Képviselő Tanácsnak. Budapest, 1942. szeptember 14. A IX. Esperesi Kör iratai, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, I/3/3/7/2.

⁷⁶⁹ uo.

Az éles vita 1943 elején a felekezeti havilap, az *Unitárius Értesítő* hasábjain folytatódott. Kelemen Béla gondnok álláspontja szerint az unitárius egyháztörténelem megmutatta – és az erdélyi főhatóságok is mindig ezt képviselték –, hogy egy településen csak egyetlen unitárius egyházközség működhet. A Misszióházat egyúttal „idegen tulajdonnak” nevezte, amely „az alapítók által, máról holnapra elidegeníthető.”⁷⁷⁰ Csiki Gábor válaszában közölte: a budapesti unitáriusok ezt a kérdést nem dönthetik el önállóan; a végleges határozatot – minden körülmény ismeretében – a kolozsvári egyházi főhatóságoknak kell meghozni. Cáfolta Kelemennek a Misszióház tulajdonjogára vonatkozó állítását, mert „van egy okirat, mely a Misszióház épületének haszonélvezeti jogát a benne lévő intézményekkel együtt elidegeníthetetlenül Anyaszentegyházunk számára biztosítja”.⁷⁷¹ Csiki Gábor itt mondta ki először célját: „Budapesten a többi felekezetek példájára az óriási területre való tekintettel egy új egyházközség alakíttassék.”⁷⁷²

Az Egyházi Képviselő Tanács 1942. február 18-án Csiki Gábor és a Misszióház önállóságáért küzdők számára kedvező döntést hozott. Az EKT azt javasolta, hogy a Misszióházat nyilvánítsák a Budapesti Unitárius Egyházközségtől független szórványegyházközséggé. Országos egyháztársadalmi feladatai mellett ne csak a főváros körzetében, szórványban élő unitáriusok lelki gondozása

⁷⁷⁰ Kelemen szerint „a budapesti egyházközséget kettéosztani nem szabad, mert aki ezt teszi, az az élő fának gyökerére veti fejszéjének élet. Rombolni könnyű, építeni annál nehezebb. Ha építeni akarunk: a Misszióház végezze rendeltetése szerinti missziós munkáját, az egyházközség érdekeinek sérelme nélkül. Szeressen a szórványokban új egyházi tagokat, anélkül azonban, hogy a meglévő, életképes egyházközségek egysége megbontatnék. KELEMEN: Szabad-e kettészakítani a budapesti egyházközséget? In: *Unitárius Értesítő*, 1943. január, 2–4.

⁷⁷¹ Csiki minden bizonnyal a British and Foreign Unitarian Association, az American Unitarian Association és a Magyar Unitárius Egyház (Püspöki Vikáriátus) közötti, 1939. évi vagyoni jogi megállapodásra utalt. Egyházközségünk szétszakítása – Hozzászólások. In: *Unitárius Értesítő*, 1943. február, 10–11.

⁷⁷² uo.

tartozzék a Misszióházhoz, hanem saját templomában is hetente tartsanak istentiszteletet, s ezért „a budapesti egyházközség területéből egy kimondottan meghatározott kis rész (IX. kerület) beosztatik a Misszióház gondozásába.”⁷⁷³ Az EKT döntését követően – Kelemen Bélának az Unitárius Értesítőben közölt, személyeskedő, indulatos viszonzválasza⁷⁷⁴ után – 1943. március 4-én a Budapesti Unitárius Egyházközség keblitanácsa megerősítette: nem támogatja új fővárosi unitárius egyházközség létrehozását. A keblitanácsosok szerint az EKT-nak nem lett volna joga a budapesti egyházközség megosztásáról határozni, így a döntés „önmagában is ellentmondó és a budapesti egyházközség érdekeit mélyen sérti.”⁷⁷⁵

Májusban a keblitanács úgy döntött: a Misszióháznak a keresztelest és a konfirmációt érintő hatásköri túllépései miatt az Egyházi Főtanácshoz fordul.⁷⁷⁶ Közben a főtanács 1943. március 28-án megtárgyalta és elfogadta a Misszióház szervezeti szabályzatát, amely azonban a Budapesti Unitárius Egyházközséghez való viszonyról egyáltalán nem rendelkezik.⁷⁷⁷ Az évekig húzódó vitát az Egyházi Főtanács 1943. november 21-22-én, Kolozsvárott tartott ülése zárta le.⁷⁷⁸ A tanácskozáson lényegében megerősítették a februári EKT-határozatot: úgy döntöttek, hogy egy új szórványegyházközséget hoznak létre, amelynek megszervezésével Józán Miklós püspök a magyarországi egyházrész esperesét, a Misszióház vezető

⁷⁷³ A határozat sorszáma: 434/1942 EKT. Keltezése: 1942. február 18., aláírói: Józán Miklós püspök-elnök és Ürmössy József előadó. A IX. Esperesi Kör iratai, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, I/3/3/7/2.

⁷⁷⁴ Válasz dr. Csiki Gábor megjegyzéseire, in: *Unitárius Értesítő*, 1943. február, 12–13.

⁷⁷⁵ A BUE Keblitanácsa 1943. március 4-i ülésének jegyzőkönyve, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, IV/1/I/39.

⁷⁷⁶ A BUE Keblitanácsa 1943. május 5-i ülésének jegyzőkönyve, uo.

⁷⁷⁷ A 9/f/1943. számú főtanácsai határozata gépiratának másolata megtalálható a Bartók Béla Unitárius Egyházközségben (sorszám és iktatószám nélküli irat).

⁷⁷⁸ Az ideai főtanács. In: *Unitárius Közlöny*, 1943. december, 222–224.

lelkészét, Csiki Gábort bízta meg. Az új szórványegyházközséghez került Dunapataj (mint leányegyházközség), Szolnok városa, a felvidéki területekről Pozsony, Nyitra és Hont vármegye; Komárom és Esztergom vármegyének a Dunától északra fekvő része; a teljes Nógrád vármegye – kivéve a Budapesti Unitárius Egyházközségnél maradó Nógrádverőce és Magyarkút községet⁷⁷⁹ –, a teljes Bács megye, Pest vármegyéből pedig a Duna jobb partján található járasok, illetve a Budapest közelében lévő szórványok közül Rákospalota, Újpest és Pestújhely. Ezen a területen az 1940. december 31-én zárult népszámlálás adatai szerint 135 településen összesen 1044 unitárius élt.⁷⁸⁰

A Főtanács végleges döntése kompromisszumos megoldásnak tekinthető, mert egy második budapesti unitárius egyházközség létesítéséhez nem járult hozzá, a fővárosban élő unitáriusokat – így (a februári EKT-határozattól eltérően) a IX. kerületieket is – továbbra is a Budapesti Unitárius Egyházközséghez sorolta be. Csiki Gábor viszont önálló egyházközséget kapott, amelynek elsődleges feladata – a Misszióház tevékenységének ellátása mellett – a szórványgondozás volt. A jelentősebb lélekszámú vidéki szórványok közül ezután már csak Győr, Mosonmagyaróvár és Felsőgalla maradt a Budapesti Unitárius Egyházközségnél.⁷⁸¹

A Duna–Tiszaközi Unitárius Szórványegyházközség 1944. március 5-én, a Misszióházban tartotta alakuló közgyűlését, ahol a három legnagyobb „szórványgócpontból” választottak gondnokokat, P. Buzogány Lajos pénzügyi tanácsos (Kecskemét), Tiboldi Gyula tanár (Szolnok) és H. Fejér Domokos ny. iskolaigazgató (Rákospalota) személyében. A huszonkét tagú keblitanácsot is úgy igyekez-

⁷⁷⁹ E döntést bizonyára az indokolta, hogy ekkor már évek óta Magyarkúton működött a Budapesti Unitárius Egyházközség üdülője, a Szentábrahámi Pihenő.

⁷⁸⁰ Új szórvány egyházközség. In: *Unitárius Értesítő*, 1944. február, 12.

⁷⁸¹ A Budapesti Unitárius Egyházközség 1944. január 2-i közgyűlésének jegyzőkönyve, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, IV/1/I/39.

tek összeállítani, hogy a szórványegyházközség valamennyi területe képviselője jusson.⁷⁸² A húsvéti ünnepek előtt Csiki Gábor összesen 130 településre küldött adategyeztető levelezőlapot, illetve pásztorlevelet, amelyben a lelki összetartozást hangsúlyozta.⁷⁸³ A húsvéti ünnepkörben négy településen tartottak unitárius istentiszteletet: 1944. április 2-án a szolnoki református templomban, április 7-én a kecskeméti evangélikus templomban, április 10-én Rákoskeresztúron (Palatka József keblitanácsos házában) és ugyancsak április 10-én Sashalmon, a Kossuth téri elemi iskolában.⁷⁸⁴ A pünkösdi ünnepkörben (elsősorban a háborús helyzet miatt) már csak a két, fővároshoz közeli helyszínen: a sashalmi iskolában és Palatka József rákoskeresztúri házában tartottak úrvacsorás istentiszteletet.⁷⁸⁵

A Duna–Tiszaközi Unitárius Szórványegyházközség 1945-ben csak alkalmanként, de 1946-ban már ismét rendszeresen tartott istentiszteleteket – az eddig említett Budapest környéki szórványok mellett Mátyásföldön, Rákoshegyen, Rákosligetén és Rákoscsabán is. A szórványegyházközség 1947. április 4-én – esperesi vizsgálószékkal egybekötve – tisztújító közgyűlést tartott, amelyen P. Buzogány Lajos kecskeméti és Tiboldi Tibor szolnoki szórványgondnokot újraválasztották; a Rákospalotáról elköltözött Fejér Domokos

⁷⁸² A Duna-Tiszaközi Unitárius Szórványegyházközség alakuló ülésének jegyzőkönyve, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, IV/10/I/1/3.

⁷⁸³ „Mi, akiknek egy az Istenünk, egy a hitünk, egy a vérünk, egy a sorsunk, egy az imádságunk, minél nagyobb a földrajzi távolság közöttünk, lelkileg jöjjünk annál közelebb egymáshoz. Mondjunk egymásért imádságot. Legyünk segítségére egymásnak mindenben, amiben csak lehet” – fogalmazott Csiki Gábor. A Duna-Tiszaközi Unitárius Szórványegyházközség ügyviteli iratai az 1944. évről, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, IV/10/III/1.

⁷⁸⁴ BENCZE: A Duna-Tiszaközi Unitárius Szórványegyházközség, in: *Unitárius Értesítő*, 1944. április, 9.

⁷⁸⁵ BENCZE: A Duna-Tiszaközi Unitárius Szórványegyházközség, in: *Unitárius Értesítő*, 1944. június, 10.

helyére Nemes Nagy Sándor korábbi újpesti keblitanácsos került.⁷⁸⁶ Az egyházközséget érzékenyen érintette a felvidéki területek Csehszlovákiához történő visszacsatolása (1947)⁷⁸⁷.

Az esperesi vizsgálószerk 1948. május 22-én és 23-án értékelte a Duna–Tisza-közi Unitárius Szórványegyházközségnek a II. világháború befejezése óta végzett tevékenységét. A rákospalotai MÁV-telepi református templomban, több mint 50 fő jelenlétében Pethő István főjegyző tartott istentiszteletet, valamint evangelizációs előadást. A vizsgálat megállapította, hogy Bencze Márton lelkes hatalmas munkát végzett a Budapest környéki szórványokban, de a gyülekezetépítés folyamatának még az elején tartanak. Szükséges például, hogy „az egyes istentiszteleti helyeken önkéntes áldozatkészséggel úrvacsorai kelyhet, tányért, asztalterítőt szerezzenek be.”⁷⁸⁸ Az 1949. március 27-én tartott közgyűlésen új szórványgondnokokat választottak, Székely Béla (Rákospalota), Marosi Béla (Rákosszentmihály), özv. Páll Miklósné (Sashalom), Albert Jánosné (Rákoshegy) és Péterffy Szabolcs (Rákoscscaba) személyében.⁷⁸⁹ Az esperesi vizsgálószerk jelentése ismét elismeréssel szólt Bencze Márton lelkes – és az énekvezéri feladatokat ellátó felesége – munkájáról, megállapítva, hogy az 1948. évben közel ötven istentiszteletet tartottak az észak-pesti szórványokban. Azt is leszögezték, hogy mivel ezen a területen csaknem 500 unitárius él, indokolt lenne egy rákospalotai unitárius templom felépítése, amelyre már el is indult a gyűjtés.⁷⁹⁰

⁷⁸⁶ A keblitanácsban a következő települések képviseltették magukat: Újpest, Rákospalota, Pestújhely, Rákoscscaba, Rákoshegy, Rákosszentmihály, Mátyásföld, Sashalom, Gödöllő, Felsőgöd, Alsógöd, Kecskemét, Szolnok, Cegléd, Kiskunfélegyháza, Balassagyarmat. In: *Unitárius Élet*, 1947. május 1, 4.

⁷⁸⁷ Ez az 1947. február 10-én megkötött Párizsi békeszerződéssel vált véglegessé.

⁷⁸⁸ A vizsgálószerk nyomában. In: *Unitárius Élet*, június 15, 3.

⁷⁸⁹ *Unitárius Élet*, 1949. április 15, 3.

⁷⁹⁰ *Unitárius Élet*, 1949. március 15, 2.

A tervek megvalósítását lehetetlenné tette a közigazgatás központosítása: a főváros környéki peremkerületek Budapesthez csatolása (1949).⁷⁹¹ Ezt követően a Duna-Tiszaközi Unitárius Szórványegyházközségben négy központi települést határoztak meg: Vác, Hatvan, Kecskemét és Nagykőrös.⁷⁹² Az 1949. évi népszámlálás adatai szerint – a szórványegyházközség területén, a központokon kívüli településeken – Kiskunhalason, Baján és Hajóson 15-15 fő, Budaörsön 62 fő, Budakeszin 31 fő, Törökbálinton 29 fő, Érden 23 fő, Dunaharasztin 20 fő vallotta magát unitáriusnak; a többi érintett településen az unitáriusok száma 20 fő alatt maradt.⁷⁹³ 1952-ben – az államosítással és a Misszióház megszüntetésével összefüggésben – a korábbi szórványt anyaegyházközséggé alakították.⁷⁹⁴

5.6. Végjáték, államosítás

A Misszióház a II. világháborúban megrongálódott, de – részleges helyreállítást követően – 1946-ban és 1947-ben még lényegében zavartalanul ellátta feladatát. 1948 őszétől, a kommunista hatalomátvétel időszakában a magyar állam fokozatosan és egyre durvábban

⁷⁹¹ Az 1949. évi XXVI. törvény gyökeresen megváltoztatta Budapest közigazgatását. A törvény 1.§-a kimondta: „Az országgyűlés Budafok, Csepel, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota és Újpest megyei városokat, Albertfalva, Békásmegyér, Budatétény, Cinkota, Mátyásföld, Nagytétény, Pesthidegkút, Pestszentimre, Pestújhely, Rákoscaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákosszentmihály, Sashalom és Sorokság nagyközségeket Budapest fővárossal egyesíti.” Forrás: *Budapest Főváros Levéltára – A peremkerületek 1950-ig* (internetes publikáció). Online elérés: http://www.bparchiv.hu/id-1117-iii_peremkeruletek_1950_ig.html. Hozzáférés dátuma: 2015. október 9.

⁷⁹² Duna-Tiszaközi Unitárius Szórványegyházközség ügyviteli iratai az 1949. évről, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, IV/10/III/8.

⁷⁹³ ZOLTÁN: Unitárius szórványok 1949-ben, in: *Unitárius Élet*, 2004. március-április, 11–12.

⁷⁹⁴ A Duna-Tiszaközi Unitárius Szórványegyházközség ügyviteli iratai az 1949. évről, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, IV/10/III/11.

avatkozott be a Misszióház életébe. Bencze Márton lelkész, későbbi püspök⁷⁹⁵ – aki 1943-tól hat évtizeden át, 2003-ban bekövetkezett haláláig lakott a Hőgyes Endre utcai épület második emeleti lelkészlakásában – 1999. augusztus 6-án kelt feljegyzésében részletesen beszámolt erről az időszakról. E kéziratból tudjuk, hogy 1948-ban és 1949-ben erőszakkal kiköltöztették (sokszor Budapestről is kitelepítették) az épület lakóit, majd a Misszióház épületgondnokát letartóztatták, elhurcolták, lakását elvették. „Később a tanonc-otthont és főiskolás bentlakást is megszüntették. Az államosítás időszakában ennek ellenére az épület mintegy fele része még mindig közvetlenül egyházi gondozás és irányítás alatt állt.”⁷⁹⁶

⁷⁹⁵ Bencze Márton (1919–2003) Homoródkeményfalván született, a székelykeresztúti Unitárius Főgimnáziumban érettségizett. 1943-ban Kolozsvárott végzett a Teológiai Akadémián. 1943. július 1-től kinevezték a Hőgyes Endre utcai Misszióház segédlelkészévé, ami egyben a hamarosan megalakuló Duna-Tiszaközi Unitárius Szórványegyházaköztség, illetve a Budapest környéki községek (pl. Sashalom, Cinkota, Pesterzsébet, Vecsés) lelkigondozását is jelentette. Ugyanitt a diákotthon bezáratásáig felügyelő lelkész. A szocializmus évtizedeiben mindvégig a Hőgyes Endre utcai unitárius templomban szolgált. 1991 és 1994 között püspök-helyettes és főjegyző volt, majd 1994-ben püspökké választották, mely tisztséget 2001-ben történt nyugdíjba vonulásáig töltötte be. Források: Emlékezettek meg a Ti előljáróitokról! (nekrológ), in: *Unitárius Élet*, 2003. július-augusztus, 7; RÁZMÁNY: Temetési beszéd id. Bencze Márton unitárius püspök felett. In: *Unitárius Élet*, 2003. július-augusztus, 7–9; MIKÓ: Búcsúbeszéd. In: *Unitárius Élet*, 2003. július-augusztus, 9.

⁷⁹⁶ Bencze Márton feljegyzése részletesen felsorolja az egyházi tulajdonban maradt ingatlanrészeket: Földszinten: fsz. 2. szám alatt a templongondozó lakása és diákotthon volt. Fsz. 3. szám alatt a gyülekezeti terem, fsz. 4-5 sz. alatt a templom; fsz. 6-7 szám alatt az egyházi irodák; fsz. 8 szám alatt Illyés Károly egyházi tanács lakása; fsz. 9a szám alatt Sebestyén Istvánné házfelügyelő lakása. Emeleten: 5. szám alatt a templom. Második emeleten: 1. szám és 1/a szám alatt Csíki Gábor püspöki helynök lakása volt. A 4. szám alatt Veres Ákos egyházi főzeneigazgató és cserkészvezető lakása, az 5. szám alatt Bencze Márton lakása. Harmadik emeleten: 4. szám alatt lelkészi lakás; 5. szám alatt diákotthon, a 8. és 8/a számok alatt Gidó Béla misszióház gondnokának lakása (...) Ha négyzetméterére vesszük és osszuk az ingatlant, akkor a következő kimutatást kapjuk: összeadva az egyházi lakrészleteket és tartozékokat: 1963,58 nm. Ez a terület az egész épület összes lakrészeinek és tartozékainak (3479,24 nm) az 56,43 százalékát jelenti.” Bencze Márton személyes iratai, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, IV/1-II/4/6.

A Budapesti Unitárius Misszióház tényleges államosítása (1952) már kívül esik az értekezésünkben vizsgált időszakon, így az 1948 utáni periódusból csupán a legfontosabb, témánkhoz még szorosan kapcsolódó eseményeket ismertetjük. 1951. október 17-én a Magyarországi Unitárius Egyházkör végrehajtó és döntéselőkészítő szerve, az Egyházköri Tanács úgy határozott, hogy a Budapesti Unitárius Misszióházat – mint önálló egyházi intézményt – megszünteti.⁷⁹⁷ A formális döntéshozó testület, az Egyházköri Közgyűlés ugyanezen a napon hivatalosan is felszámolta a diákinternátust, valamint megszüntette a Misszióházhoz kapcsolódó lelkészi kinevezéseket. A Hőgyes Endre utca 3. szám alatti templomot ezzel szervezetileg újra a Budapesti Unitárius Egyházközséghez csatolták.⁷⁹⁸ A döntésben a politikai kényszer mellett a brit és amerikai hittestvérekkel való rendszeres kapcsolattartás teljes ellehetetlenülése is szerepet játszott.

⁷⁹⁷ Határozat szám. 45/1951, ügyirat száma: 266/1951. Különösen cinikusnak találjuk a határozat indoklását: „Budapest, IX. Hőgyes Endre u. 3. sz. alatt lévő úgynevezett Unitárius Misszióházban, vagy azzal kapcsolatosan olyan tevékenység, amilyen az ilyen nevet viselő intézményekben általában köztudomás szerint folyni szokott, eddig se folyt, és ezután se kíván a Tanács ilyet folytatni, ezért – tekintettel, hogy a Misszióház elnevezés a benne folyó munka lényegét eddig se fedte, és ezután se fogja fedni – Tanácsa a Misszióház létesítését és szervezetét szabályozó 1943. márc. 28-29. napjain tartott Egyházi Főtanács 9/f sz. határozatát a Szerv. Törv. 229. § 1. pontjában foglalt joga és felelőssége mellett Tanács azonnali érvénnyel hatályon kívül helyezi. Addig is, amíg további intézkedés nem történik, az Egyházkör használatában lévő templomban és gyülekezeti teremben az istentiszteleti szolgálat és gyülekezeti élet az eddigi lelkészek szolgálatával természetesen folyik tovább.” A Magyarországi Unitárius Egyházkör körü tanácsi és közgyűlési jegyzőkönyvei 1950–1951, *MUEMEK Levéltára*, Budapest, I/5/1/1.

⁷⁹⁸ Az egykori Misszióház egészen 2001-ig a Budapesti Unitárius Egyházközség második templomaként működött – ekkor Bartók Béla Unitárius Egyházközség néven önállósult. Az Egyházköri Közgyűlés által 1951. november 17-én elfogadott, 17 pontból álló határozati javaslat megtalálható a *MUEMEK Levéltár*-ban (Budapest). Magyarországi Unitárius Egyházkör körü tanácsi és közgyűlési jegyzőkönyvei 1950–1951. I/5/1/1.

1952 elején megtörtént a Nagy Ignác utcai és a Hőgyes Endre utcai templomos ingatlanok államosítása. A kommunista hatóságok előzetes értesítést vagy írásos határozatot nem küldtek; a vonatkozó dokumentumok egy kis részét csupán informálisan mutatták meg dr. Nyiredy Géza egyházköri tanácsi előadónak a Nagy Ignác utcai ingatlant kezelő V., illetve a Hőgyes Endre utcai ingatlant kezelő IX. kerületi Tanács Végrehajtó Bizottságánál.⁷⁹⁹ Csiki Gábor püspöki helynök ennek ellenére (amint Frederick May Eliotnak, az American Unitarian Association elnökének írt leveléből kitűnik) egy ideig még reménykedett, hogy – az Állami Egyházügyi Hivatal korábbi tájékoztatásának megfelelően – az egyházakkal 1948-ban megkötött egyezményben tételesen szereplő ingatlanok érintetlenek maradnak, és a kötelező államosítás mégsem vonatkozik rájuk.⁸⁰⁰

⁷⁹⁹ Nyiredy – mint belső feljegyzéséből tudjuk – ezután telefonon felhívta az Állami Egyházügyi Hivatalnak az unitáriusokkal foglalkozó előadóját, s megkérdezte, hogy „miután felszólalással kívánunk élni, hivatkozhatunk-e arra, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal fog ebben a kérdésben eljárni.” Az előadó úgy válaszolt, hogy „saját megnyugtatónkra élhetünk felszólalással, az ingatlanok mentesítése tekintetében azonban a Hivatal fogja a szükséges intézkedéseket megtenni.” Lásd: NYIREDY: Pro memoria!, gépiratos (kézzel javított) feljegyzés; megtalálható a Bartók Béla Unitárius Egyházközségben (sorszám, iktatószám nélküli irat).

⁸⁰¹ Csiki Gábor a levél magyar nyelvű változatában (1952. április 28.) így fogalmazott: „Nagy megnyugvással jelenthetem, hogy a budapesti épület, melynek az Amerikai Unitárius Társulat részbeni tulajdonosa, épp úgy, mint a többi más egyházi épületeink, az államosítás alól mentesítést kaptak (...) A kormány az államosítás rendjén az egyházak érdekeit teljes tiszteletben tartotta. Így az Önök épületét is vallásos céljainkra a jövőben is szabadon használhatjuk, épp úgy, mint a múltban. Az egyetlen probléma, mely az Önök épületével kapcsolatosan előtűnik áll, az, hogy az épület sürgős tatarozást igényel. Amint tudja, az ostrom alatt az épület bombakárt szenvedett. A magyar hatóságok segítettek elvégezni rajta annyi reparációt, hogy valamennyire használható állapotba kerüljön.” A dokumentum sorszáma: 93/952, kelte: 1952. április 28. Gépirat a Bartók Béla Unitárius Egyházközség tulajdonában (iktatószám nélküli irat).